

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE
ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN

Diplomová práce

Blanka Salmonová

Dvorská láska ve vrcholném a pozdním středověku
Courtly Love in the High and Late Middle Ages

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

Podpis:

Abstrakt:

Diplomová práce je příspěvkem k sociálním dějinám středověku. Skrze analýzu artušovských románů Thomase Maloryho a Chrétiena de Troyes, korespondence Christine de Pisan a doplňkových pramenů, zkoumá fenomén zvaný dvorská láska, jenž se nejplněji projevil v prostředí šlechtického dvora. První kapitoly se věnují jejímu vzniku a projevům v dobové literatuře zejména jihofrancouzské geografické oblasti, inspiračním zdrojům a návaznosti na keltskou folklorní tradici. V další části je pozornost zaměřena na jednotlivé podoby a projevy dvorské lásky, které ovlivňovaly vzájemné vztahy mužů a žen rytířského stavu. Následující kapitoly uvažují nad reálnou aktivitou středověké ženy a jejími možnostmi prosadit se ve veřejném životě, sociálními rolami jí přiřknutými a vývojem mužského pohledu na tuto problematiku. Závěrečná kapitola je pak věnována úpadku rytířského ideálu i významu dvojice rytíř-dáma.

Abstract:

The thesis is a contribution to the social history of the Middle Ages. It investigates a phenomenon called courtly love, fully expressed at the noble court through an analysis of Thomas Malory's and Chrétien de Troyes' Arthurian romances, letters of Christine de Pisan and auxiliary sources. Its origin and expressions in a period literature, mostly of southern France, its inspirational sources and a continuation of Celtic folklore tradition is discussed in the initial chapters. The next part deals with individual forms of the courtly love and their effects on a gender relationship in a knightly class. The actual activity of a medieval woman and her opportunity to participate in public, ascribed social roles and a development of a masculine view is discussed in following chapters. The final part is engaged in a falling of a knightly ideal as well as a significance of the knight and his dame.

Klíčová slova:

dvorská láska, středověk, genderové vztahy, Thomas Malory, Chrétien de Troyes, Christine de Pisan, artušovské romány, rytířství, nevěra, dvorská epika, trubadúr, milostná symbolika

Keywords:

courtly love, middle ages, gender relationship, Thomas Malory, Chrétien de Troyes, Christine de Pisan, arthurian romances, knighthood, adultery, courtly epic, troubadour, amoureuse symbolism

Obsah:

1.Úvod	S. 6-8
2.Básník, rytíř a spisovatelka	S. 9-12
3.Zrození dvorské lásky	S. 13-17
4.Podoby dvorské lásky	S. 18-29
4.1.Láska nenaplněná – caritas	S. 19-23
4.2.Láska tělesná – amor	S. 23-29
5.Nevěra	S. 30-35
6.Láska jako partie šachu	S. 36-51
6.1.Dámy	S. 37-45
6.1.1.Vzdělání	S. 37-38
6.1.2.Očima mužů	S. 38-41
6.1.3.Panny a paní	S. 41-44
6.1.4.Krásy	S. 44-45
6.2.Pánové	S. 46-51
6.2.1.Z mateřské náruče do služby	S. 46-48
6.2.2.Hladový v sedle, však s láskou před očima	S. 48-50
7.Sebevědomé a mocné	S. 52-55
8.Soumrak dvorské lásky	S. 54-58
9.Závěr	S. 59-61
10.Seznam pramenů	S. 62
11.Seznam literatury	S. 63-66
12.Internetové zdroje	S. 67

1.Úvod

Za téma práce, jak vyplývá z jejího názvu, autorka zvolila projevy fenoménu zvaného dvorská láska a rovněž obecný vztah k ženám v rytířských románech artušovského cyklu, jež souvisejí s rozvojem nové senzibility elit středověké Evropy zejména v období tzv. vrcholného (10.-13- století) a pozdního (14.-15.století)¹ středověku s kulturními přesahy do renesance – karolinské i italské.

Následující stránky se zabývají jednotlivými podobami této lásky, kterou se budeme snažit vysvětlit v dobovém kontextu a na konkrétních ukázkách z vybraných děl s vědomím, že komplexně zasáhla pouze cca jedno procento tehdejší společnosti.

Ke zvolení výše uvedeného námětu vedly dva důvody. Za prvé zájem o medievalistiku a artušovský cyklus. Za druhé pak, navzdory hojnému počtu moderních adaptací tématu, filmových či literárních (např. kniha *Mlhy Avalonu*, filmy *Excalibur*, *Král Artuš*, *Merlin*, *Svatý grál* aj.), absence jeho vědeckého zpracování s výhradním zaměřením na ideál kurtoazie, nebo překladu podobné práce v českém prostředí.

Každý pramen nese pečeť doby, v níž vznikl. Zároveň podléhá četným korekcím, sociálním požadavkům i autorově invenci. Proto jeho čtení vyžaduje kritický pohled a neustálé vědomí, že se jedná o stylizaci, zejména zkoumáme-li literární dílo umělecké povahy.

Zaměření na genderové vztahy a fenomén zvaný *dvorská láska* není náhodné. Soužití mužů a žen je zdrojem inspirace mnoha vědeckých, populárně-vědeckých i beletristických prací prozaických či veršovaných. Představuje stále aktuální „problém“, kterým se zabírá mnoho humanitních věd (sem samozřejmě náleží i interdisciplinární rozhraní), včetně historie.

Můžeme se ptát po smyslu zkoumání vztahu mezi pohlavími v minulosti, zvláště natolik vzdálené, jako je středověk. Otázky vztahu středověkého páru neleží pouze na bedrech samotné historické vědy, ale i jiných společenských disciplín, zvláště antropologie. Skrze historii a její metody vede cesta k získávání informací z pramenů i jejich prvotní

¹ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 11-12.

interpretaci. Informace, většinou řídké se vyskytující a těžce získatelné, nám dovolí následnou komparaci mezi prameny navzájem i mezi nimi a pozdější - současnou skutečností, kde nalézá větší uplatnění etnologie. Interdisciplinární výzkum snad dokáže, alespoň částečně, podrobněji odpovědět. Nesmíme ovšem ztratit ze zřetele kvantitativní i kvalitativní nerovnost pramenných základů pro dobu starší a mladší.

Základními prameny pro psaní byly tyto tři: soubor čtyř románů Chrètiena de Troyes *Arthurian Romances*, práce Thomase Maloryho *Artušova smrt* a komentovaná edice korespondence a díla Christine de Pizan *The Debat of the Romance of the Rose*.

Chrètienovy romány – *Erec a Enida*, *Cligès*, *Yvain a Lancelot*, jsou více než pouhým vyprávěním o láskách a dobrodružství těchto hrdinů, kteří zaujímali výsadní postavení mezi rytíři kulatého stolu. Společně totiž vytvářejí jedinečný obraz sociálních ideálů francouzské aristokracie 12. století.

Maloryho dílo se v prvním vydání brněnským nakladatelstvím Jota dělí na tři svazky. První díl, *Artušova smrt I*, se zabývá narozením, dospíváním a nástupem na trůn krále Artuše, sňatkem onoho vladaře s Gueneverou (pro lepší srozumitelnost práce je užíván přepis jmen stejný jako v knize a skloňuje se, u přepisu rozdílného od jmen Chrètienových budou obě varianty uvedeny v poznámce) - dcerou krále Leodegranse, smrtí čaroděje Merlina a narozením Artušova syna Mordreda, jež počal s nevlastní sestrou Margawsou. Hlavním motivem druhé části, *Artušovy smrti II*, je láska pana Tristana z Loonisu a Krásné Isoldy, dvou věčných milenců spojených skrze náhodou vypitý kouzelný nápoj (ačkoli některé verze vyprávění se v tomto bodě rozcházejí). *Artušova smrt III* vypráví o výpravě za svatým grálem, zkáze rytířů kulatého stolu (nepřímo zapříčiněném nevěrou pana Lancelota z Jezera s královnou) a o smrti krále Artuše.

The Debat of the Romance of the Rose obsahuje vzájemnou korespondenci Christine de Pizan a jejích oponentů i zastánců ve sporu o význam *Románu o růži* Jeana de Meung, o němž pohovoříme později. V tomto díle se odráží nejen dobové názory na literaturu, morálku atd., mnohem významnějším je fakt, že zde promlouvá hlas ženy.

Jako doplňkový pramen byl použit soubor waleských mýtů *Mabinogi*. Zde nalezneme dva příběhy - *O Kulhwchovi a Olwen* (kladen do poloviny

11 století) a *Sen Rhonabwyho* (o něco pozdější) - kde vystupuje postava Artuše a jeho dvora. Díky svému stáří patří mezi jakési předchůdce budoucí artušovské tradice². Dále pak *Za devíti vlnami*, soubor irských mýtů a legend sepsaných Marií Heaneyovou, a pro představu o trubadúřské poezii sbírky básní *Zpěvy sladké Francie, Krásných paní milování a Srdce ve mě sténá*.

Pomocníky při porozumění vývoji a funkci rytířské epiky a dvorské (kurtoazní) lásky byli Eduard Petruš se svou předmluvou *Rytířský epos a jeho proměny* ve výboru děl z 14. st. *Rytířské srdce majíce*, W. Iwanczak *Po stopách rytířských příběhů* a díla J. Le Goffa a F. Seibta.

K lepšímu pochopení ženské problematiky napomohla E. Ennenová svou knihou *Ženy ve středověku*, George Duby *Vznešenými paními z 12. století* a zvláště Regine Pernoudová *Ženou v době katedrál*. V tématice milostné a tělesné poté napomohli L. Otis-Courová dílem *Rozkoš a láska* a J. Le Goff *Tělem ve středověké kultuře*. Poslední tři jmenovaní autoři, ačkoli se v jistých otázkách názorově rozcházejí, představují poněkud netradiční pohled na vybranou problematiku.

Dále autorka nahlédla do *Encyklopedie keltské mytologie* J. Vlčkové, v níž se nalézají krátké medailónky hrdinů Artušovského cyklu (avšak co se týče zmiňovaných postav T. Maloryho zaměnila dotyčná některá jména), *Jak Irové zachránili civilizaci* Thomase Cahilla, do diplomové práce P. Habarta *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách (konec 11. - konec 13. století)* a dalších.

² POLÁČKOVÁ, A. *Mabinogi. Keltské pověsti*. Brno: Zvláštní vydání, 1995. S. 153.

2. Básník, rytíř a spisovatelka

Dříve, než se ponoříme do rozboru samotné dvorské lásky, pojďme nejprve věnovat pozornost vybraným autorům, jejichž dílo nám zachovalo její portrét či přinejmenším vzpomínku na ni. Přiblížme si nyní tvůrce základních pramenů, o něž je opřena tato práce – Chrètien de Troyes, Thomase Maloryho a Christine de Pizan.

Chrètien de Troyes

O životě tohoto francouzského poety nevíme mnoho. Není známé místo a datum jeho narození ani smrti. Víme pouze, že tvořil v kraji Champagne v poslední třetině 12. století a v letech 1160 až 1172 pobýval v Troyes u dvora hraběnky Marie ze Champagne, zastáváje snad pozici herolda.³

Přestože Chrètienovy životní osudy zůstávají doposud historikům skryty, skrze vlastní dílo nám však autor alespoň částečně přibližuje svou osobnost. Například v ranné fázi tvorby překládá z latiny do francouzského jazyka některé části Ovidiových spisů – *Metamorfózy*, *Umění milovat*⁴ – a následnou inspiraci čerpal rovněž z bretaňské matérie. Z toho lze usoudit, že získal přinejmenším kvalitní jazykové a gramatické vzdělání. Mnoho podobných drobných odkazů by při pečlivém studiu a podrobné analýze mohlo dovolit poskládat ucelenější obraz básníka Chrètiena. Nás však v tuto chvíli více zajímá soubor čtyř děl s artušovskou tematikou, o němž se W. W. Comfort vyjádřil takto: „*Nikdy nebyla literatura žádné doby blíže ideálům společenské třídy.*“⁵

Erec a Enida, *Cligès*, *Yvain a Lancelot* jsou oněmi romány, jež podávají takřka nejucelenější obraz ideálu francouzského rytířství 12. století. Chrètien uchopil keltskou folklórní tematiku, zpracovanou v dnes ztracených latinských a francouzských originálech,⁶ podobně jako mnoho jeho současníků, ovšem použil ji po svém. Místo zaměření na jednotlivé postavy hrdinů, stvořil dvůr

³ COMFORT. W. W. *Introduction*. In: *Arthurian romances*. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. VII.

⁴ Tamtéž. S. VIII.

⁵ „*Never was literature in any age closer to the ideals of a social class.*“ (COMFORT. W. W. *Introduction*. In: *Arthurian romances*. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. VII)

⁶ Tamtéž. S. X.

Kulatého stolu jako centrum, počátek i konec všech dobrodružných příběhů a hrdinských skutků jeho rytířů, pilíř dvorské kultury, rytířských zvyků, mravů a ideálů.

Ačkoli středověký autor nebyl ani tak nutně tvůrcem námětu, jako spíše formy příběhů a představ „obecně“ známých, jedinečnost Chrètienova díla tkví v zobrazení sociálních ideálů francouzské aristokracie 12. století. Díky mistrným detailním popisům oděvů, volnočasových aktivit, gest, zvykového práva apod., lze rekonstruovat obraz těchto ideálů, jež o sobě daná společnost vytvořila. Tento obraz, přejímaný a upravovaný různými autory v rozličných dobách, posloužil jako inspirace rovněž o více než dvě století později.

Thomas Malory

Totožnost anglického rytíře není zcela jistá, ač víme, že žil v 15. století, kdy ostrovem zmítala Válka růží (1453-1485). Autor *Le morte Darthur* (anglický originál, v překladu Artušova smrt) bývá ztotožňován se sirem Thomase Malorym z Newbolt Revel v hrabství Warwick. Tento muž se narodil přibližně v prvním desetiletí 15. století, účastnil se Stoleté války a v následném konfliktu se postavil za stranu Lancasterských. Proto vítězství Yorků vyneslo Malorymu trest doživotního vězení (v různých žalářích pobýval již dříve, celkem za mřížemi strávil asi dvacet let svého života⁷). Právě zde, kolem roku 1470, dokončil převyprávění artušovských pověstí, které s mírnou úpravou (např. rozčlenění na kapitoly) vydal v roce 1485 první anglický tiskař William Caxton.

Malory čerpal jak z anglické, tak francouzské ústní tradice, tehdy již zřejmě ve značné míře literárně fixované (máme na mysli jak prozaické, tak veršované příběhy v podobě vyprávění, písní i básní), a historických děl⁸. V knize se několikrát odvolává na „francouzskou knihu“, již můžeme chápat jak výtvar Chrètien de Troyes, tak například báseň *Merlin*.

První zmínku o Artušovi, který v 5. století vedl Brity proti příšedším Anglosasům, nalezneme v Neniově *Historii Brittonum*, waleském rukopise z doby kolem roku 800 (Vlčková uvádí, že Nenius pracoval s pramenem ještě

⁷ VLČKOVÁ, J. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Libri, 2002. S. 203.

⁸ Tamtéž. S. 203.

o sto let starším). Ovšem historické prameny z poloviny 6. století – Gildasova *De Excidio et Conquesta Britanniae* - a z roku 731 - *Historia Ecclesiastica Gentes Anglorum* Bedy Ctihodného - o něm mlčí. V polovině 11. století navazuje *Mabinogi* a v první polovině 12. století, díky *Historii Regum Britanniae* Geoffreje z Monmouthu, který příběh rozšiřuje, dochází k velkému rozkvětu tohoto tématu, na něž navazují mnozí další autoři až do současnosti.

Můžeme rozlišit dvě dnes již značně odlišné variace pověstí - ostrovní, spíše dbající na historickou kontinuitu anglických dějin, a bretaňskou, která obsahuje více pohádkových prvků a kouzelných motivů (sem se dostala, když část Britonů odešla před vpádem Anglů a Sasů na kontinent do tzv. Malé Británie). Maloryho dílo pravděpodobně kombinuje obé, avšak nadpřirozené motivy a bytosti s kouzelnou mocí vystupují z díla mnohem výrazněji.

Christine de Pizan

Tato původem italská básnířka a spisovatelka sice svou tvorbou přímo nenavazuje na artušovskou tradici, přesto její dílo i hlas v korespondenci významně napomáhají pochopení postupného úpadku rytířského ideálu a dvorské lásky ve společnosti 15. století. Christine jako pramen má pro historika o to větší cenu, že skrze ni k nám promlouvá tehdejší žena. Navíc žena obhajující něžné pohlaví proti předsudkům a ústrkům ze strany respektovanějších mužských protějšků.

Světlo světa Christine spatřila roku 1365 v Benátkách. Narodila se do rodiny známého doktora a astrologa Tommasa da Pizzana a rané dětství strávila v Pise u Bologni. Věhlas jejího otce přinesl brzké pozvání ke dvoru francouzského krále Karla V. Nejprve odjel Tommaso a v roce 1369 jej následovaly i manželka s dcerou.

Gramatické vzdělání Christine získala díky otcově péči a sama si záhy četbou začala rozšiřovat obzory. Zřejmě rovněž díky vlivu a významu Tommasova postavení u dvora spojila svůj osud kolem roku 1380 s královským sekretářem Etiennem de Castelo, jemuž posléze povila tři děti.

Období mezi léty 1380 a 1390 pro ni znamenalo postupnou sérii tragédií a zároveň první krůček k pozdější literární kariéře. První ztráta

postihla celou Francii, když v roce 1380 zemřel Karel V., opora a dobrodinec Christinininy rodiny. Za pár let poté následovala smrt Tommasova. Tuto řadu neštěstí zakončil rok 1390, kdy zesnul i Etienne de Castelo. Christine tak zůstala se svou matkou a malými dětmi sama, takřka bez prostředků.

Aby zlepšila stav rodinných financí, nastoupila Christine spisovatelskou dráhu. Od počátku se zabývala rytířskou milostnou tematikou a její básně brzy docenili štědrí patroni jako například královna Isabela Bavorská⁹. Pomineme-li množství balad a kratších skladeb, získala však Christine věhlas teprve v souvislosti se sporem o práci Jeana Chopinela de Meung, tedy druhou částí *Románu o růži*, jemuž věnujeme pozornost později.

Přibližně od roku 1399, kdy vznikl Christinin *Dopis bohu lásky*, vypukla takzvaná „debata o Románu o růži“ mezi obhájci a odpůrci této práce. Drtivá většina Meungových obdivovatelů patřila k učitelům pařížské univerzity či bývalým studentům – vyjmenujme například bratry Gontiera Cola a Pierra Cola, jež bývali spolupracovníky Etienna de Castela v královské kanceláři, či Jeana de Montreuil.¹⁰ Proti jejich studiím vytríbené argumentaci se odvážila postavit Christine s podporou zejména Jeana Gersona, čestnou výjimkou mezi sorbonskými učiteli.

Přímým dokladem debaty jsou dopisy, které si vzájemně vyměňovaly zainteresované strany a jež Christine zkompletovala (ačkoli se některé jednotlivé dopisy do dnešních dnů nedochovaly). Dále se rovněž odráží v dalších pracích této básnířky: *Debata dvou milenců* (r. 1400), *Dit de la Rose* (r. 1402), *Christininina vize* (r. 1405), *Kniha města dam* (r. 1405) či např. *Poklad města dam: aneb Kniha tří ctností*.

Všemi jejími díly prostupuje snaha očistit dobré jméno ženského rodu a zároveň vyjádření lítosti nad tím, jak těžko se v tento čas hledá šlechetný obránce dámy a její cti. Úpadku středověkého pojetí dvornosti však věnujeme později samostatnou kapitolu.

⁹ URL:<http://en.wikipedia.org/wiki/Christine_de_Pizan> [citováno 11-12-2010].

¹⁰ PÉRON, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 221.

3. Zrození dvorské lásky

Samotný termín „dvorská láska“ prvně použil teprve roku 1883 Gaston Paris ve svém článku o románu Chrètien de Troyes *Lancelot*.¹¹ Kde a z jakého důvodu však vznikla? Co si pod tím pojmem máme představit? Zasáhla pouze vybranou sociální skupinu, nebo ovlivnila celou středověkou společnost napříč společenskými vrstvami? Jaké projevy ji charakterizují a jakým způsobem ovlivňovala tehdejší myšlení lidí? Těmito a dalšími otázkami se nyní budeme zabývat v následujících kapitolách.

O původu dvorské lásky se vedly a vedou mezi akademiky vleklé spory. Mezi možné inspirace je řazen vliv latinské antické poezie, arabsko - andaluského prostředí či katarské hereze.¹² Pozadu nezůstává ani možný význam mytologie tzv. keltských národů. Vznik bývá často spojován s ustavením panovnických dvorů jako kulturních center a zejména pak s 11. stoletím, kdy je výsadní postavení aristokracie a prelátů na dvoře vystřídáno významným vzestupem rytířstva.¹³ Leč její první projevy nalezneme mnohem dříve, v prostředí pro ni zcela nečekaném. Podle Regine Pernaudové lze rané období dvornosti a dvorské lásky pozorovat již v druhé polovině 6. století, v Sainte Croix v Poitiers.

Počátky tohoto kláštera jsou nerozlučně spjaty s příběhem královny Radegundy, manželky Chlotara I. Ač dcera durynského krále Bertharia, byla i s mladším bratrem prodána do otroctví na francký dvůr. Její krása okouzila místního vládce natolik, že ji pozvedl z tohoto ubohého stavu a pojal za choť. Ovšem díky prchlivosti Chlotar v návalu vzteku zabil svého švagra a Radegunda se po bratrově smrti rozhodla manžela opustit. Vstoupila do společenství Sainte Croix a přes četné žádosti odmítla návrat ke světskému životu.¹⁴

Pověst krásné a moudré královny následně upoutala pozornost další významné osoby – básníka Venantia Fortunata, jenž mimo jiné složil svatební píseň k příležitosti sňatku Sigiberta, budoucího krále Austrasie, s Brunhildou.

¹¹ RÉGNIER-BOHLER, D. *Dvorská láska*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 128.

¹² Tamtéž S. 131.

¹³ GUENÉE, B. *Dvůr*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 138.

¹⁴ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 33.

Venantius roku 567 navštívil Radegundu v Sainte Croix a byl uchvácen natolik, že sám přijal kněžské svěcení a stal se správcem, později kaplanem konventu.¹⁵

Svůj obdiv a úctu jí vyjádřil v četných básních, například této: *Ctihodná matka, sestra něžná/ kterou srdcem zbožným i věrným ctím/ niternou náklonností, ne přáním tělesným/ ta nikoli mé tělo miluje/ leč duch můj pro ni důležitý je.../ Co říci matce milované, co sestře něžné říci/ když srdce mé se musí lásky stříci?*¹⁶

Venantiova tvorba věnovaná královně a jejich vzájemný duchovní vztah jsou prvními náznaky nového ideálu ženství, jež později plně rozvine dvorská poezie. Radegunda tedy patří mezi první dámy, které byly inspirací tehdejšímu básnictví. To pak díky jejich vlivu získalo novou jemnost.¹⁷

Ovšem mimo bezpečné zdi kláštera a okruh vzdělaných umělců nad poezií a jemnými mravy doposud převládala v myšlení většiny hrubá síla, tolik potřebná pro přežití v téměř nepřetržitých vojenských konfliktech. Teprve když se rytířstvo stalo základní složkou panovnického dvora, jež nyní vše s panovníkem tvořily čtyři skupiny lidí – rytíři, klerikové, ženy a mládež – vzniklo vhodné prostředí, živná půda pro přijetí a zakořenění ideálu dvornosti v rámci širší veřejnosti.¹⁸

Postupná přeměna družiníků raného středověku, podle Ennenové „zdivočelé smečky“ fanatiků a rabiátů, do kultivovanějšího rytířského stavu, jak si jej představujeme dnes, se odráží s menším zpožděním i ve světské poezii a próze.

Nejprve dochází k rozvoji rytířské hrdinské epiky a žánru *chanson de geste* = písně o činech. Zde hrdina naplňuje ideál křesťanského bojovníka, věrného vazala ochotného položit za svého lenního pána život. Je neohroženým válečníkem, drsným mužem v maskulinním světě, v němž náleží ženám pouze místo okrajové (vyskytnou-li se vůbec).¹⁹ Ačkoli zde najdeme několik ženských postav, které mohou figurovat v příběhu jako příčina

¹⁵ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 34.

¹⁶ Tamtéž. S. 35.

¹⁷ Tamtéž. S. 35.

¹⁸ GUENÉE, B. *Dvůr*. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 139.

¹⁹ PETRŮ, E. *Rytířský epos a jeho proměny*. In: *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*. Praha: Odeon, 1984.

následných událostí či dočasné pomocnice rytíře,²⁰ je pozornost autora i jeho publika zaměřena výhradně na mužské hrdiny a jejich vazalskou službu.

Od 11. století ovšem dochází ke změně.²¹ V oblasti jižní Francie, někde kolem Provence, začínají potulní pěvci oslavovat nejen válečnický um a vřavu bitev, ale i krásu panen a paní a cit, jenž probouzejí v rytířském srdci. Objevuje se tzv. dvorská lyrika a dvorská epika, jež ovlivní společnost natolik, že se o ní W. W. Comfort vyjádřil takto: „*Spojení cti a lásky zaujímalo pozornost této společnosti; toto byla její víra, prožívaná daleko skutečněji než nauka církevní.*“²²

Vznikají tedy dva hlavní žánry – milostná píseň a dvorský román.²³ První z nich převládá na jihu Francie, šířený trubadúry v okcitánském jazyce (*langue d'oc*). Mezi průkopníky této tvorby patří například Vilém Trubadúr, sedmý hrabě z Poitiers a devátý vévoda akvitánský, dědeček Eleonory Akvitánské. Tento bohémský básník ve svých dílech systematicky uplatňoval pravidla kurtoazie dříve, než byla definována dvorská láska sama.²⁴ Vilémova tvorba navazuje na starší tradici Sainte Croix, přibližuje ji světskému publiku a zároveň se vzápětí stává inspirací dalším básníkům, kteří svým umem proslavili celé 12. století.²⁵

Dvorský román patří podle Regine Pernaudové mezi novinky a vynálezy středověku bez návaznosti na antickou literaturu. Současně má být prvním žánrem určeným výhradně ke čtení, byť oživenému zpěvem, recitací či hlasitou četbou.²⁶ Největšího rozvoje doznal na severu Francie v jeho nářečí *langue d'oïl*.

Morální podtext v obou žánrech bývá oslaben ve prospěch větší zábavnosti (což ovšem neznamená jeho úplné vypuštění, zvláště v případě severofrancouzské tvorby, neboť světské a duchovní záležitosti jsou ve středověkém myšlení neoddělitelné). Důraz je kladen na dobrodružství (včetně

²⁰ FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 202

²¹ ENNENOVÁ, E. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001.

²² „*Honour nad love combined to engage the attention of this society; these were its religion in a far more real sense than was that of the Church.*“ (COMFORT, W. W. *Introduction*. In: *Arthurian romances*. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. XI)

²³ RÉGNIER-BOHLER, D. *Dvorská láska*. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 130.

²⁴ O'DONOGHUE, Bernard. *The Troubadours*. In: *The Courtly Love Tradition*. Manchester: Manchester University Press, 1982. S. 98.

²⁵ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 98.

²⁶ ZINK, M. *Literatura a literatury*. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 357.

milostného), rytíř již nebojuje jen za „vlast, víru a krále“, ale také za čest, lásku a věc své vyvolené dámy.

Rytířský kodex hlásá přímo povinnost ochraňovat bezbranné něžné pohlaví (zároveň i vdovy a sirotky): „*Paní,*“ řekl pan Iwain, „*zaslouží si trest, neboť jednájí proti nejvyššímu rytířskému řádu i proti přísaze, kterou složili. Chcete-li, promluví s nimi uctivě jako rytíř ze dvora krále Artuše. Odmítnou-li, vyzvu je na souboj, abych chránil vaše práva.*“²⁷

Dokonce čin spáchaný z lásky, byť hanebný, je považován za omluvitelnější (příklad ovšem mluví pouze o muži): „...*vězte, že bych tohoto rytíře zabil velice nerad,*“ říká pan Gareth o Rudém rytíři z Rudých Blat, „*i když spáchal spoustu hnusných a hanebných zločinů. Ale že se vše, čeho se dopustil, stalo na žádost dámy, nedávám mu tak velkou vinu.*“²⁸

Z následující ukázky vyplývá i jakási, přinejmenším ideální, podmíněnost rytířství láskou. „*Ale, ale,*“ podivila se Krásná Isolda. „*Vy nejste zamilovaný? A to jste rytíř? To je ale veliká škoda; s takovou se nemůžete mezi řádné rytíře ani počítat – vždyť nikdy nebojujete pro dámu.*“²⁹

Změnu můžeme sledovat taktéž ve vývoji ženských postav. Dříve upozadované charaktery se z marginální pozice přesouvají do centra děje, objevují se ženské hrdinky.

Od této doby již není výjimkou, narazíme-li na pannu či paní v hlavní roli po boku mužských protějšků. Jako příklad uveďme Krásnou Isoldu, Enidu, královnu Gueneveru, pannu Ettardu a jiné. Vedle nich se poté rytíři při svých dobrodružstvích setkávají s průvodkyněmi, pomocnicemi, pokusitelkami a dalšími postavami něžného pohlaví, bez nichž by představa dvorské lásky nemohla dojít naplnění.

Přednašeči a autoři při jejich popisu čerpají jak ze starších prvků³⁰ (keltský původ artušovského cyklu), jež přepracovávají, tak ze své přítomnosti (skladby o reálných historických osobnostech např. Eleonora Akvitánská) a rovněž uplatňují vlastní fantasmii (v čistě smyšlených příbězích poté bývají jména hlavních hrdinů-milenců, podle Otis-Courové, podobná).

²⁷ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno. Jota, 1997. S. 211.

²⁸ Tamtéž. S. 334.

²⁹ MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno. Jota, 1997. S. 329.

³⁰ SEIBT, F. *Lesk a bída středověku*. Praha: Mladá Fronta, 2000.

K dvorské epice řadíme všechny čtyři výše zmíněné romány Chrètienu de Troyes i *Artušovu smrt*, ačkoli v ní se prolínají příběhy jak dvorské, tak čistě hrdinské provenience. Pozice ženských postav je zde však již pevná a trvalá.

4.Podoby dvorské lásky

Víme již, že se dvorská láska významně promítla ve středověké poezii a próze. Jak tedy vypadal její ideální model? A jak vlastně uchopit samotný pojem „láska“?

Encyklopedické vysvětlení lásky jako nejsilnějšího citu, jehož je člověk schopen, lze použít i na náš případ. Musíme být ale opatrní. Jednak se středověké pojmosloví od dnešního odlišovalo – podle Le Goffa tehdejší lidé nemuseli chápat slovo „láska“ ve stejném významu jako my. Ne proto, že by jej neznali, v dotyčné době pouze nemusel být primárním. Za druhé má literatura obecně tendenci zveličovat, takže bychom v textu našli i mnohem výraznější projevy jiných citů např. hněvu, radosti, nenávisti apod. Posuzovat váhu emocí pouze dle slovního výraziva by bylo značně zavádějící.

Také nesmíme zapomenout na to, že dvorská epika a lyrika nezobrazují reálný svět přímo, ale prostřednictvím ideálu.³¹ Přestože v dílech můžeme nalézt jednotlivé útržky reálií (způsoby pozdravu, móda, právní zvyklosti atd.), celkový obraz románové společnosti nezrcadlí věrně společnost doby, v níž autor tvořil, nýbrž ideální představu o sobě samé, kterou si vytvořila.

Období gotiky bylo navíc, mimo jiné, skrz naskrz prochnuto symboly, jimž současníci bez potíží rozuměli, avšak dnešnímu čtenáři bez znalosti dobového kulturního klimatu může jejich správná interpretace činit potíže.

O genezi dvorské neboli kurtoazní lásky existují dvě zásadní teorie. První z nich, zastupovaná například W. Iwanczakem, tvrdí, že se tento dobový trend vyvíjel z podnětu mariánského kultu jako obdoba feudálních vztahů.

Tak jako křesťané uctívají Pannu Marii, tak i rytíři mají ctít ženy a sloužit jim. Jsou chápány jako vyšší bytosti, nedotknutelné. Roli lenního pána zde hraje žena, zatímco muž - rytíř je jejím vazalem. Odráží se tu tak rysy středověkých lenních vztahů, jejichž základem je pevné pouto mezi oběma stranami, jejich vzájemná oddanost a věrnost. *„Podobný slib váže i básníka k jeho dámě. Ona je jeho „pánem“, on jí přislubuje svou věrnost: celý jeho život, všechny jeho činy, všechny jeho básně budou věnovány jí k její počtě...“*

³¹ MATHESIUS, Vilém. *Úvod. Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997.

Dáma je tedy pro něho jeho lenní vrchností: on se odevzdává do její vůle a nachází svou radost v tom, že ji plní, i kdyby tím měl trpět.“³²

Druhá teorie, zastávaná J. Le Goffem, s předchozí plně nesouhlasí. Kurtoazní láska podle ní vznikla jako reakce na tehdejší, téměř asketickou, sexuální morálku, což prý dokládá její zaměřenost proti manželství³³.

Takovýto názor je ovšem v příkrém rozporu s již uvedeným příkladem Venantia Fortunata, jehož jemnou dvornost a duchovní cit, které užíval při komunikaci se ženami, v pozdější době až do konce 13. století následovalo mnoho mužských příslušníků církve.

Le Goffova teorie, zdá se, pojímá dvorskou lásku pouze úzce – jen jako díla obsahující sexuální podtext. Lásku v dvorské epice lze ovšem rozdělit do dvou základních skupin – nenaplněnou/platonickou a naplněnou/tělesnou. Nyní se jimi budeme zabývat jednotlivě, ačkoli jsou určitými rituály spojeny.

4.1. Láska nenaplněná – caritas

Caritas, latinské označení pro silný citový vztah, oddanost bez sexuálního zabarvení, je prvním termínem pro vyjádření slova láska (v tomto kontextu zúžený jen na vztah muže a ženy). Z hlediska mravní čistoty mu bývá dávána přednost, mezi rytířské ctnosti totiž patří právě „puritas“ (čistota) a ideální vlastností pravého rytíře je i panictví – některé příběhy jej jasně podporují, viz vyprávění o svatém grálu a panu Percivalovi.³⁴ Právě onen čistý cit k obdivované dámě nalzááme taktěž v poezii kněžích.

Venantiova pocta Radegundě v sobě neskrývá nic víc, než něžné pouto duchovního spříznění: *„Kde se skrývá mé světlo, vzdálené bloudícím zrakům/ jimiž se nechce nechat polapit?/ Prohledám vše: vzduch, vodu, zemi./ Ježto tě nevidím, vše pro mne ztrácí cenu./ Nebesa mohou jasná být a mračna daleko/ den, jsi-li vzdálena, bez slunce pro mne je.*“³⁵

Stejně tak paní Ermengarda, dcera hraběte z Anjou, když vstoupila roku 1112 do kláštera Fontevrault, obdržela působivý uvítací dopis od

³² PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 98.

³³ LE GOFF, J. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

³⁴ BARNHOUSE, Rebecca. *As Fire Kindles Straw – Love and Its Games*. In: *Book of the Knight of the Tower: Manners for Young Medieval Women*. New York: Palgrave MacMillan, 2006. S. 161.

³⁵ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 119.

sedmasedmdesátiletého rennského biskupa Marboda. Zde je z ní úryvek: *Ty dcero Fulkova, ozdobo armorického kraje/ krásná, cudná, nevinná, prostá, jasná a svěží,/ bez povinnosti manželské, bez péče o děti,/ mohla bys v očích mých Dianu ztělesňovat.../ V průvodu manželek byla bys bohyní,/ ta první mezi prvními. Ó, příliš krásná jsi byla!/ Však tato krása tvá, knížecí dcero a manželko knížete,/ jak dým se rozplyne a záhy promění se v prach.../ K obdivu nutí nás tvá pravidelná tvář, jež vzácná je,/ ale buď smrt či staroba zpochybní její cenu./ Ten záblesk světelný, jenž oči zraňuje,/ a plavá kštice tvá se v popel promění./ Žádná z žen, co jich je, prý se ti nevyrovná/ zdatností ve slovech a v radách zkušených./ To všechno ztratí se, jen pověst zůstane./ Ta mluví o mnohých, co rovněž slovem vládly...“³⁶*

Dvornost, zdá se, tedy nebyla pouze výsadou uzavřeného šlechtického kroužku. Pomineme-li nyní čistě lidové prostředí, pronikla zcela bez pochyby mezi kleriky a mnichy. V prostředí dvora docházelo k míšení světských představ s tematickým pojetím duchovních. Není proto divu, že podstatu dvorské lásky a její pravidla formuloval na stránkách svého *Pojednání o lásce* klerik André le Chapelain, působící na dvoře Marie ze Champagne: *„Pokládám za jisté, že nám Bůh dává všechna dobra tohoto života proto, aby se činila vaše vůle a vůle jiných dam. Je zřejmé a pro můj rozum absolutně jasné, že muži nejsou ničím, že jsou neschopní pít ze zdroje dobra, nepodněcují-li je ženy. Nicméně jsou-li ženy původem a příčinou všeho dobra a dal-li jim Bůh takovou výsadu, je třeba, aby se samy projevovaly tak, aby ctlost těch, kdo konají dobro, podněcovala druhé činit stejně. Kdyby světlo žen nikomu nesvítilo, bylo by jako zhaslá svíce, která v temnotách nikoho neodrazuje ani nepřitahuje. A tak je zřejmé, že se každý muž musí snažit sloužit dámám, aby mohl být osvěcován jejich přízní. A dámy musejí činit, co jen mohou, aby udržovaly srdce dobrých mužů při jejich dobrých činech a aby dobrým prokazovaly čest pro jejich přednosti. Neboť všechno dobro, jež konají živé bytosti, konají kvůli lásce žen, pro chválu od nich a proto, aby se mohly honosit jejich dary, bez nichž se v tomto životě nekoná nic, co by bylo hodné chvály.“³⁷*

³⁶ PÉRONOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 115-116.

³⁷ Tamtéž. S. 89.

Toto bytostné jádro středověké dvorské kultury pak odráží klasické románové schéma. Vypadá asi takto: mladý rytíř se zamiluje do krásné paní, již se rozhodne sloužit a milovat ji do konce života; ona dáma již ovšem není volná – má manžela, většinou s vyšším postavením nežli ctitel. Jelikož mladík nemá šanci příliš se ke své vyvolené přiblížit, upozorňuje na sebe svými hrdinskými skutky konanými v jejím jménu a odmítáním ostatních žen (nemluvíme nyní o pomoci v nouzi pro správného rytíře povinné).

Jsou-li jeho city alespoň trochu opětovány, získává od své dámy darem symbolickou zástavu v podobě závoje, šátku apod. Tu poté bedlivě střeží a při turnajích nosí viditelně jako znamení „služby lásce“.

Vidina sladké odměny za zásluhy od milované paní, byť by to byl pouhý úsměv, znamenala velkou motivaci: „*I stalo se, že pan Palomides vzhlédl k oknu, kde ležela, a viděl ji, jak se směje. To jej tak povzbudilo, že svým kopím a mečem srazil k zemi všechny, které potkal.*“³⁸ Podle Habarta podobné vztahy učily v praxi feudálův leníky věrnosti a stálosti.

V dvorské literatuře však nezřídka kdy bývá nenaplněná láska rovněž neopětovanou. Rytíř se dramaticky trápí a nařiká jako např. opět pan Palomides. Takto jej našel jiný rytíř, pan Dinadan: „*I spatřil rytíře, jak stojí pod stromem; koně přivázal k větvi, sňal přilbici z hlavy a žalostně nařikal, jak dosud žádný rytíř na světě nenařikal. A neustále hořekoval kvůli Krásné Isoldě, královně cornwaleské.*“³⁹

Typickým představitelem odmítaného ctitele je pan Pelleas, jenž zároveň slouží jako příklad nevhodného chování. Na jednom turnaji se zamiloval do panny Ettardy, porazil všechny soupeře a zvítězil pro ni. Ona jím ale pohrdla, upřela mu zástavu a odjela pryč. Nešťastník se ji rozhodl následovat: „*I zapřísahal se pan Pelleas, že bude pannu Ettardu následovat do zdejšího kraje a neodejde, dokud ona se do něj nezamiluje.*“⁴⁰

Od té doby každý den svádí souboj s jejími rytíři, poráží je a nechává se následně dobrovolně spoutat a jako zajatec odvézt k panně, která ho zahrne urážkami a nechá jej vyhodit. Pelleas si nařiká, běduje, ale pro lásku je ochoten vše strpět: „*A kdybych ji tolik nemiloval, raději bych stokrát zemřel, kdyby bylo*

³⁸ MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. S. 398.

³⁹ Tamtéž. S. 231.

⁴⁰ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 197.

*možné tolikrát zemřít, než snášet takové utrpení. Ale já věřím, že se nade mnou nakonec slituje, neboť z lásky dobrý rytíř dokáže přetrpět mnoho, jen aby dosáhl svého cíle.*⁴¹

Zde vidíme dvojí porušení pravidel dvorské lásky. Za prvé panna Ettarda neuctivě odmítla pana Pellea a hrubě s ním zachází. To se vůbec neshoduje s předepsaným šlechtným jednáním a předpokládaným přijetím nabízené dvorné služby po tak záslužných činech, jež pro ni byly vykonány. Ústy královny Guinevery (ač promlouvala k jinému rytíři): *„Milujete-li nějakou ženu a ona vaši lásku neopětuje, zasluhuje si nejostřejší pokárání. Vaši slávu roznesu mezi všechny urozené dámy, neboť jste pronesl hrdinská slova, a ta jste svým činem čestně vyplnil.*⁴²

Za druhé pan Pelleas sice „správně“ trpí, ovšem nesprávným způsobem. Místo aby dál bojoval v Ettardině jménu, vítězil v kláních a získával si čest, obtěžuje ji a takřka citovým vydíráním jí vnucuje svou přítomnost, čímž snižuje pannin zájem i svou vlastní hodnotu. Snaží se porušit nenaplněnost.

Caritas se zdá být tedy láskou čistou, při níž nedochází k tělesnému naplnění. Její síla, ať se již jedná o cit opětovaný či nikoli, je veliká, o to mocnější, že používá transformace sexuální energie ke konání obdivuhodných činů.

Bezúhonnost takto pojaté caritas zdánlivě narušuje předpokládaná přítomnost erotického napětí (viz gotický upnutý oděv, držba zmíněných zástav apod.). V porovnání s již uvedenými příklady poezie dvorných kleriků může jít pouze o autorovu snahu o větší dramatizaci, která má ještě hlouběji vtáhnout světské publikum do děje. Na druhou stranu, podíváme-li se na některé představitele mysticismu 12. století, jako byl třeba benediktýn Rupert z Deuzu, zjistíme, že při popisech svého duchovního spojení s Kristem neváhají sáhnout k barvitým erotickým přirovnáním: *„...Objal jsem ho (Krista) a dlouze líbal na ústa. Uvědomoval jsem si, jak velice s tímto gestem lásky souhlasí, protože jeho ústa se při polibku otevírala, abych jej mohl líbat ještě vášnivěji.*⁴³

⁴¹ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 199-200.

⁴² Tamtéž. S. 162.

⁴³ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 110.

Jakkoli se však jednotliví autoři uchylují k výrazovým prostředkům s erotickým zabarvením, vždy se jedná o přirovnání, snahu co nejpřirozeněji vysvětlit pouto duchovní povahy, které nikdy nepřejde do sféry tělesnosti.

4.2. Láska tělesná – amor

Literární i výtvarné umění vrcholného středověku je prodchnuto erotičnem⁴⁴ pečlivě skrytým do metafor. Tak například šíp v ruce dámy má znázorňovat její krásu, jež láskou zraní srdce rytíře.⁴⁵ Mnohem konkrétnější sexuální symbolika je pak zachycená v předávání zástav při turnajích, kdy panna navléká na hrot rytířova kopí květinový věnec či svůj rukávec. Jindy zase dáma zavřená ve věži podává z okna vítězi klání klíč od svých komnat. A podobných vyobrazení v iluminacích, goblénech, reliéfech a dalších uměleckých výtvorech, bychom našli nespočet.

Svůj význam nesly nejen předměty a gesta, ale i barvy sehrávaly významnou úlohu ve společenské komunikaci. Podle Feeho a Leeminga například zelená barva v *Siru Gawainovi a Zeleném rytíři* odkazuje ke keltským rituálům plodnosti a v podobném duchu v souvislosti s vegetačním cyklem hovoří i Thomas Malory: „*Neboť stejně jako byliny a stromy nesou ovoce a kvetou v máji, tak i každé dychtící srdce v každém milenci bují a rozkvétá v žádostivých činech. Všem milencům v čemsi dává odvahu ten bujarý měsíc máj a z různých příčin je nutí k jistým věcem víc nežli měsíce ostatní.*“⁴⁶ Následující kapitola v knize pak pojednává o tom, jak královna Guenevera slavila se svou vybranou družinou oděnou do zelené barvy „od hlavy k patě“ příchod jara a jak ji unesl odmítaný ctitel, rytíř Meliagans na svůj hrad.

Podle textu z roku 1405 nosily první květnovou neděli chlapi dívkám před vrata zelené větévky a dívky pak odpovídaly „*Pozdravena buď dáma, která nenechá ochabnout svého milence, která se o něj nebojí, ani na něj nežárlí, ani jej nekárá. Ta svého rytíře najde v lese, na louce či v zahradě.*“⁴⁷ Tomuto věnuje báseň i Eustach Deschamps: „*A proto král i princové/ vycházejí v dny májové/ jakožto rytíři a paní/ pážata, dívky, sluhové/ které sem*

⁴⁴ LE GOFF, J. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. S. 105.

⁴⁵ RÉGNIER-BOHLER, D. *Dvorská láska*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 132.

⁴⁶ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXII*. Brno: Jota, 1998. S. 310.

⁴⁷ VERDON, Jean. *V běhu ročních období*. In.: Volný čas ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2003. S.36-7.

jejich touha zve/ aby si nasbírali v stráni/ květiny pestré do svých dlani/ a z nich koruny věncové/ splétali ihned při trhání/ pro ty, které je nadry mámi/ stejně jak písně vábivé/ věnované jen milování/ co jenom sladké lásce stráni/ v té neskonale touze své.⁴⁸

Ať již se jedná o vizuální či slovní zobrazení skutečnosti pomocí symbolu, můžeme říci, že věci spíše dlouhé, ostré či obecně „pronikající“ (např. kopí) odkazují k mužské reprodukční schopnosti a oblé, kruhové nebo duté tvary (např. pohár, miska aj.) k ženské variantě⁴⁹. Jednala však tehdejší společnost skutečně v souladu s těmito symboly?

Na jednu stranu zde máme dlouho trvající polygamiu nejvyšších vrstev, kněžský konkubinát a bohaté umělecké ztvárnění⁵⁰. Dvorská literatura odhazuje zábrany a oslavuje lásku, milování i potěšení z nich jako svébytné a pozitivní hodnoty.⁵¹

Například román *Yvain* Chrétiena de Troyes popisuje flirt mezi dámami a pány jako běžnou společenskou praxi: „*Zatímco známost těchto dvou taktó dozrála, ostatní se taktéž věnovali flirtu. Protože zde bylo snad devadesát dam, každá z nich půvabná a okouzující, vznešená a vytříbených mravů, ctnostná a moudrá, a každá dáma byla vznešeného rodu, pánové se tak mohli příjemně zaměstnat jejich laskáním a líbáním, těšit se vzájemným hovorem i pohledem na ně, zatímco byli usazeni po jejich boku: přinejmenším takovéhoho uspokojení se jim dostalo.*“⁵²

Proti tomu zdánlivě stojí křesťanský morální systém s přísnými nařízeními církve: zákaz provozování neobvyklých či odsuzovaných sexuálních praktik (jednou z výjimek, kdy se po ženě přímo vyžadovalo neuposlechnutí manžela, bylo odmítnutí soulože nepovoleným způsobem, viz. Otis-Courová), pohlavní styk pouze v povolených dnech a jen jako akt plození,

⁴⁸ VERDON, Jean. *V běhu ročních období*. In.: Volný čas ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2003. S. 37

⁴⁹ WESTON, Jessie L. *The Symbols*. In: From Ritual to Romance. Princeton: Princeton University Press, 1993. S. 75.

⁵⁰ LE GOFF, J. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. S. 72.

⁵¹ SCHULTZ, James A. *Introduction: Courtly Sexuality and the History of Love*. In: Courtly Love, the Love of Courtliness, and the History of Sexuality. Chicago: The University of Chicago Press, 2006. S. XXII.

⁵² „*While the acquaintance of these two was ripening thus, the others, too, were engaged in flirting. For there were perhaps ninety ladies there, each of whom was fair and charming, noble and polite, virtuos and prudent, and a lady of exalted birth, so the men could agreeably employ themselves in caressing and kissing them, and in talking to them and in gazing at them while they were seated by their side: that much satisfaction they had at least.*“ (DE TROYES, CH. *Yvain*. In: Arthurian romances. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. 212)

žena měla hrát při pohlavním styku pasivní a muž aktivní roli – avšak jeho vášeň měla zůstat pod kontrolou: „*Cizoloží i ten, kdo příliš vášnivě miluje svou ženu.*“⁵³

Existovala víra, že přemíra pohlavního styku zkracuje život, oslabuje mozek, ničí zrak aj. Ženu je prý třeba umírnovat, protože více podléhá touze. Muž se tedy neměl pouštět do žádných přehnaných něžností vyvolávajících u jeho ženy nevázanost, kterou by pak nedokázal ovládnout. Někteří dokonce hovoří o znásilnění jako o druhu ženského potěšení.⁵⁴

Nesmíme opomenout ani požadavek cudného života, jenž byl prý takto hierarchizován: přední místo patřilo pannám a panicům, za nimi stáli cudně se chovající vdovy s vdovci a až třetí pozice náleží lidem žijícím v řádném manželském svazku. Obecná devalvace lidského těla jako špinavé hříšné nádoby, odpor k tělesným tekutinám - menstruace měla být jedním z důvodů nižšího postavení ženy ve středověku⁵⁵, dodávaly navrch ještě silnější příchut' asketismu.

Církev v raném středověku pravděpodobně viděla ve volném sexuálním chování spíše nebezpečné pozůstatky pohanství a mravní odsouzení se všemi zmiňovanými zákazy představovala jednak způsob odlišení se od „těch druhých“, stejně tak možnost získat nad lidmi kontrolu. Nastolila tedy, podle Le Goffa, oficiálně „režim“ téměř proti sexuální, který se udržel až do 14. století, kdy se sexualita opět uvolňuje.⁵⁶ Za takové situace bychom mohli souhlasit s teorií o revoltě části společnosti proti těsně svazujícím pravidlům.

Navzdory tomuto přesvědčení, ovšem již koncem 12. století vlivem mnoha okolností, z nichž nejvýrazněji zasáhne morová rána ve století čtrnáctém, dochází mezi církevními představiteli ke změně názoru. Pod vlivem extrémistických proudů odmítání těla a rozmnožování jako odporného hříšného jednání (vliv herezí), čelíce zároveň ohromnému demografickému úpadku, nastolují nový kurz. V něm je pak přirozené pohlavní rozmnožování

⁵³ LE GOFF, J. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. S. 36.

⁵⁴ ROSSIAUD, J. *Sexualita*. In: *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 642.

⁵⁵ LE GOFF, J. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. S. 34.

⁵⁶ Tamtéž. S. 108.

zcela po právu provázeno rozkoší, která není zavrženíhodná, je-li uměřená,⁵⁷ a láska doprovázená poznáním náleží k ctnostem.⁵⁸

Docenění a rozvoje dochází filosofie „zdravého pohlavního života“, jež čerpala inspiraci zejména z arabských lékařských spisů již v 11. století. Šíří se tak mnoho medicínských pojednání, která kladou důraz i na ženskou sexualitu a pohlavní hygienu. Jmenujme například *Speculum foederi*, katalánský lékařský spis, který na konci vyjmenovává 24 milostných poloh.⁵⁹

Další zdroj, jenž nás může přiblížit dobové sexuální praxi, představuje i výslechový materiál u případů sexuálních přečinů/zločinů. Ačkoli historik nesmí pominout okolnosti ztěžující správnou interpretaci (např. výslech na mučidlech), je to bohatý studijní materiál.

Jak jsme již zmínili, dvorská literatura oplývá značným množstvím rozličných projevů „amor“. Některé pobaví, jiné překvapí. Nyní si vybrané z nich ukážeme.

První úryvek popisuje situaci poté, co čtyři královny, kouzelnice, našly spícího pana Lancelota a odvezly jej na hrad jedné z nich, protože po něm všechny toužily. „*Až jej budu mít bezpečně ve své moci, kouzlo z něj sejmu a necháme ho, aby si sám vybral, která z nás má být jeho milenkou*“⁶⁰ (víla Morgana). Co si usmyslily, také vyplnily: „*Nyní si vyberte jednu z nás, a ta bude vaší milenkou, buď si jednu vyvolíte nebo zemřete*.“⁶¹ Lancelot samozřejmě odmítne, neboť zůstává věrný službě královně Gueneveře (dodržuje caritas) a nakonec mu jistá panna dopomůže k útěku.

Nyní zkusme tento motiv srovnat s jinou ukázkou. Opět zde máme rytíře, tentokrát pana Alisandra, zajatého Morganou za tímž účelem. Rovněž zde vystupuje panna, která ale za pomoc žádá něco na oplátku. „*Pane,*“ řekla, „*vězte, že jste vězeň, a ještě horší, než si myslíte, neboť má paní a příbuzná, víla Morgana, vás tu nadržuje s jiným úmyslem, než aby si s vámi užila rozkoše, až se jí zlíbí.*“ „*Raději bych si uťal mužství, než ji obšťastňoval.*“ „*Bůh chraň!*“ Vykřikla panna. „*Ale když budete milovat mne a budete se řídit mými*

⁵⁷ ROSSIAUD, J. *Sexualita*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 644.

⁵⁸ RUETHER, Rosemary R. *Feminine Symbols in Medieval Religious Literature*. In: Goddesses and the Divine Feminine: A Western Religious History. Princeton: California University Press, 2005. S. 177.

⁵⁹ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 84.

⁶⁰ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 253.

⁶¹ Tamtéž. S. 254.

radami, zařídím, abyste byl se ctí propuštěn.“⁶² Alisandr nabídku přijal: „*Pak ji políbil a dopřál jí rozkoše, které se ve volných chvílích často oddávali.*“⁶³

V obou příbězích vystupuje ženská postava v aktivní záporné roli jako věznilka. Tím porušuje církevní nařízení a zároveň představu o maskulinní dominanci, poněvadž pasivního činitele zde zosobňuje muž (Otis-Courová však poznamenává, že společenská nadřazenost a čínorodost žen v dvorských románech byla spíše chápána jako protiváha některých dobových představ o dominantní úloze muže v manželském svazku). Oba objekty touhy odmítnou svou únoskyni. Otázkou je proč.

Existuje několik možných odpovědí. Nejprve samotný fakt jejich zajetí, jež se nutně dotýkalo rytířské cti, zejména v prvním případě, kdy bylo k únosu použito kouzel (nečestné jednání). Víla Morgana byla také již vdaná za krále Uriense. Naposledy zde máme zralost zkušené ženy, které se mohli dotyční obávat. Vzhledem k jiným kapitolám, v nichž manželský stav nehraje roli, se autorka spíše přiklání k těmto číslům jedna a tři.

Další aktivní postavy, panny záchránkyně, vypadají ještě zajímavěji. Proč první z nich pomohla rytíři zcela nezištně, kdežto druhá de facto žádala totožnou službu jako věznilka? Proč jí ji Alisandr vyplnil?

V případě pana Lancelota by jakákoli podobná snaha vyšla naprázdno kvůli výše zmíněné oddanosti vyvolené paní, proto mu mohl autor poskytnout pomoc prostřednictvím dobré a nezištné dívky. Pannám v nesnázích pomáhal rytíř z Jezera takřka neustále, stejně ochotně a bez očekávání odměny. Bylo tedy jen správné, že mu jedna z nich nyní oplatila stejně.

Pan Alisandr se ovšem zatím žádné dámě nezaslíbil. Na rozdíl od Morganina „zneužívání“ mu z nabídky oné panny kynul prospěch - vidina osvobození beze ztráty cti. Značnou váhu jistě mělo i dívčino panenství, ačkoli si jej lze těžko představit ve spojení s „poskytováním rozkoše“. Avšak motiv panny zvoucí si na lůžko rytíře k milostným hrám, jak píše Le Goff, není ojedinělý a zřejmě ani čistě smyšlený. Vysoké společenské kruhy dokonce podobné seznamování se sexualitou a odvážné dvoření připouštěly, pokud zůstalo panenství zachováno.

⁶² MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 284.

⁶³ Tamtéž. S. 285.

V následující ukázce se dáma Liones dokonce hrdě hlásí k milostnému vztahu s panem Garethem, svým snoubencem. „*Vždyť on je můj pán a já jsem jeho a chci, aby se stal mým manželem. Proto vezte, můj bratře, že se nestydím za to, že jsem byla s ním, ani za to, že jsem ochotna poskytnout mu veškeré potěšení, jak jen bude v mých silách.*“⁶⁴

Překvapující příklad, kdy tělesná láska slouží jako odměna za vítězství v boji a zároveň zřejmě i jako zkouška, podává dobrodružství pana Garetha Krásnorukého (samozřejmě proběhlé ještě před jeho zasnoubením).

Když porazil pana Persanta v souboji, a předtím tři jeho bratry, obdržel pozvání na večeři a nocleh. *Když byl pan Krásnoruký již v posteli, zavolal pan Persant svou dceru, krásnou osmnáctiletou dívku, a poručil jí, aby ulehla s rytířem na lože k jeho potěšení.*⁶⁵ Ta uposlechne, svlékne se a lehne si ke Garethovi, čímž ho probudí. On se překvapeně ptá, o co jde. V jeho řeči opět zaznívá důrazné odlišování panna X žena. „*Jste ještě panna, nebo už žena?*“ zeptal se jí. „*Pane, jsem neposkvrněná panna,*“ odpověděla. „*Bůh chraň, abych vás připravil o čest a způsobil tím panu Persantovi takovou potupu...*“ „*Pane, řekla panna, „nepřišla jsem sem z vlastní vůle, ale z otcova rozkazu.*“ „*Běda,*“ zvolal pan Krásnoruký, „*byl bych hanebný rytíř, kdybych chtěl zneuctít vašeho otce.*“ *Pak ji políbil a ona odešla...*“

Odmítl by Persantovu dceru stejným způsobem, kdyby už měla sexuální zkušenosti? Pravděpodobně nikoli, souhlasili-li by vzájemně se stykem. Ženin souhlas se stal ohledně znásilnění zásadním v trestním právu od 12. a 13. století. Navzdory a ku překvapení církve lidé obecně chápali styk se souhlasem, nedošlo-li tím k cizoložství nebo porušení panenství, jako zákonný.⁶⁶

Zajímavý pohled na situaci přináší Beverly Kennedyová. Je-li prvořadým úkolem pravého dvorného rytíře sloužit pro blaho a potěchu všech dam, pak je pan Gareth (potažmo i pan Alisandr) dvornějším rytířem než pan Lancelot, jelikož je svolný darovat potěšení různým dámám, jsou-li patřičného postavení a nepřičí-li se to zákonu a dobrému mravu. Pan Lancelot však tvrdošíjně slouží jedině své vyvolené dámě a odmítá i jen pouhý polibek jiné

⁶⁴ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 344.

⁶⁵ Tamtéž. S. 320.

⁶⁶ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 101.

panně či paní⁶⁷. Tím sice prochází zkouškou čistoty bez poskvrnky, avšak za cenu jistého nezdvořilého chování vůči něžnému pohlaví, jemuž má sloužit.

Jak může skončit nesprávné naléhání na odevzdání dívčiny poctivosti, popisuje Malory při líčení Merlinova konce. Stařec vzplane láskou a touhou k jedné z jezerních panen jménem Nimue. Téměř se od ní nehne na krok a obtěžuje ji stejně, jako prve Pelleas Ettardu. Navíc po ní nežadá jen zástavu náklonnosti, nýbrž rovnou věneček: „*S tím Merlin a panna odjeli a cestou ji Merlin učil všelijakým kouzlům, až dorazili do Cornwallu. Merlin na ni neustále naléhal, aby mu dala své panenství.*“⁶⁸ Dívka se od něj učí magii, ale začíná dostávat strach z jeho vytrvalého nátlaku. Proto jej nakonec zaklínadlem uzavře do nitra skály, kde posléze čaroděj umírá.

Vskutku působivý morální konec obsahuje jak pravidlo nedotknutelnosti pannenství mimo řádné manželství, tak nutnost dívčina souhlasu (Merlin naléhá, ale bez dovození nejedná). K tomu lze připočíst i Merlinovo stáří, které ostře kontrastuje s živým mládím jeho společnice. Rovněž věková propast z nich činí nevhodný pár.

Z poslední vybrané ukázky vyplývá, že alespoň v románové stylizaci byla ztráta osoby, k níž dotyčného vázala láska tělesná, pokládána za „větší žal“ než soužení se caritas (použijeme-li velmi zobecňující příklad, tak caritas mohl prožívat každý, zatímco románovou amor smělo okusit jen několik vyvolených). Zde si rytíř Epinogaurus stěžuje panu Palomidovi: „*A tu noc jsem měl svou dámu.*“ Tu mu však odňal jiný rytíř. „*A proto je mé hoře větší než vaše, neboť já již poznal rozkoš, zatímco vy nikoli.*“⁶⁹

⁶⁷ KENNEDY, Beverly. *True Knighthood: Lancelot and Gareth: The Courtly Option*. In: *Knighthood in the Morte Darthur*. Woodbridge: D. S. Brewer, 1992. S.140.

⁶⁸ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 158.

⁶⁹ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 398 – 399.

5.Nevěra

„Dnes však lidé nedokáží milovat ani sedm nocí; a nesplní-li se všechna jejich přání, taková láska z rozumu nevydrží. Neboť kde se brzy dohodnou a rychle vzplanou, tam brzy láska umírá.“ „...„Za starých časů však láska taková nebyla; muži a ženy dokázali milovat po sedm let a nebylo mezi nimi smyslných choutek. Tehdy láska byla upřímná a věrná; a hleďte, že stejná byla i láska za dnů krále Artuše.“⁷⁰

Výroky Thomase Maloryho mohou v úvodu této kapitoly působit zvláště, přesto však charakterizují, byť ne u každého případu stejnou měrou, příběhy nejznámějších milenců, jež nutně zmiňuje i *Artušova smrt* a částečně i román *Lancelot*. Tristan a Isolda, Lancelot a Guenevera, nejsou pouhými hrdiny dojemných příběhů o sváru citů a povinnosti. Nesou v sobě zároveň morální poučení. Co vlastně vypovídají o tehdejší společnosti a samy o sobě?

Začněme osudy cornwalského rytíře a irské princezny. Prvně zanesly na smrt nemocného Tristana do náruče Krásné Isoldy mořské vlny. Na Zeleném ostrově je uzdraven díky Isoldině péči a pod nepravým jménem stráví na dvoře krále Agwisance nějaký čas jako dvorný a milý host.

Nakonec je nucen odjet, neboť náhodou odhalili jeho pravou identitu a tak i zhoubce králova příbuzného (při čestném souboji nad ním dříve Tristan zvítězil, soupeř naneštěstí svá zranění nepřežil). Díky službám, které vladaři poskytl po dobu pobytu v Irsku, však unikl bez trestu.

Po návratu domů jeho sláva vzroste natolik, že strýc, král Marek, začne na synovce žárlit a strojit úklady. Vyšle jej tedy znovu do Irska, aby mu za ženu přivezl onu překrásnou pannu, která mu zachránila život. Mladík, poslušný svého pána, s bohatě vystrojenou družinou vyráží přes moře za nevěstou.

Markovy naděje na Tristanovu zkázu zklamaly. Král družinu přijal a dokonce svolil vyplnit přednesenou žádost. Přesto by raději viděl dceru v rukou odvážného mládence než neznámého muže. „*Králi,*“ řekl pan Tristan, „*kdybych to učinil, poskvrnil bych své jméno v očích celého světa, protože bych nedostal svému slovu.*“ „*Pokud jde o to,*“ odpověděl král Agwisans,

⁷⁰ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 311.

„dám vám ji, udělejte s ní, co uznáte za vhodné. Tím chci říci - pojmete-li ji za manželku vy, budu tím raději.“⁷¹

Služba senioru a vlastní slib váží Tristana silněji. Stejně tak zavazuje Isoldu otcovo rozhodnutí. Její budoucnost nyní spočívá v cizích rukou, které jsou pevně rozhodnuty odevzdat cenný dar královskému strýci.

Vším ale nechtěně zamíchala dívčina matka, když připravila pro dceru a budoucího zetě nápoj lásky, aby si sebe snáze zvykli, a dala jej do úschovy komorné Bragwaině. Na lodi špatně ukrytá lahvička padla do rukou Tristana a Isoldy, kteří obsah pokládali za víno, jež chtěli Bragwaina a Gernal, Tristanův panoš, vypít sami. *„Zasmáli se tomu a pobavili a vzájemně si připili. I pomyslili si, že nikdy nepili nic tak chutného a přesladkého. Ale jakmile jim nápoj vstoupil do žil, zahořeli k sobě takovou láskou, že už více, v dobrém či zlém, ten milostný cit neustal.“⁷²*

Vedle první dvojice stojí druhá - nejlepší rytíř světa a Artušova manželka. Lancelot koná obdivuhodné a záslužné činy pro britského krále a ve jménu vyvolené dámy prochází bez újmy všemi úkoly, včetně zkoušky čistoty a věrnosti. Královna mu na oplátku věnuje přízeň větší než kterémukoli z družiny kulatého stolu.

Podle tohoto a již dříve uvedených ukázek se zdá chování pána z Jezera i královnino zcela podle pravidel dvorské lásky a caritas, čisté oddanosti. Prvním, kdo ji zpochybnil a předpokládal mezi dotyčným párem cizoložný vztah, ovšem na přání své patronky, Marie ze Champagne, byl Chretien de Troyes v díle *Lancelot*. Verze příběhu z 13. století a pozdější berou tělesnost mezi nimi jako fakt.⁷³

K nim se řadí i *Artušova smrt*, ačkoli autorovo smýšlení není vždy zcela jasné - „...pan Lancelot ulehl na lože s královnou Gueneverou a zraněné ruky si nevšímal (rozřízl si ji o mříž, kterou vyrval, aby se dostal do královniny komnaty). *Těšil se s královnou a laskal až do svítání...*“⁷⁴ Srovnejme: „*A jak vypráví francouzská kniha - královna a pan Lancelot byli spolu; a zda na lůžku*

⁷¹ MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. S. 54-55.

⁷² Tamtéž. S. 55.

⁷³ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 122.

⁷⁴ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 328.

*či při nějaké jiné kratochvíli, to zde zmiňovat nemíním, neboť láska v oněch dobách nebyla taková jako dnes.*⁷⁵

Zeptáme-li se na rozdíly mezi vztahy postav, objevíme hned tři zásadní. Důležitou roli hraje již zmiňované svobodné rozhodnutí. Tristanovi s Isoldou možnost volby odňalo kouzlo, které až do konce života nepřestane ovlivňovat jejich kroky. Zřejmě i proto je jim povolena větší svoboda jednání a více odpouštěno. Vždyť dokonce žili společně, byť tajně, na Hradě Slastí. Naopak Lancelot a Guenevera jednají z vlastní vůle a nesou tedy za své činy plnou odpovědnost.

Další výraznou odlišnost představují charaktery zrazených královských manželů. Marek vystupuje coby slabý, závistivý a lstivý stařec žárlící na chrabrého synovce, kterému se však nepostaví přímo. V několika kapitolách osnoval Tristanovu vraždu, dokonce se sám zúčastnil pokusů plán realizovat, bez ohledu na všechny prokázané služby. Nečestný panovník, který nedokáže ocenit loajalitu ani hrdinské činy vykonané nad rámec lenní povinnosti, jakoby ztrácel právo na respekt a bezmeznou poslušnost vazalů.

Artuš Britský představuje naopak ideálního panovníka obdařeného nejen ctnostmi a fyzickými přednostmi, ale i schopnostmi správně vládnout. Mezi posledně jmenované patří například umění po zásluze štědře obdarovat anebo potrestat, které bylo podstatnou součástí dobových sociálních vztahů.⁷⁶ V očích choti jej nelidským mohla činit snad jen povinnost strážit spravedlnost a vynášet nezaujaté rozsudky, protože sama několikrát zakusila díky křivým obviněním a nařčení pocit odsouzení hledícího na stavbu vlastní hranice.

V oněch chvílích, ač si jako manžel mohl přát cokoli, musel král dostát právu, pokud by byla prokázána královnina vina. *„Drazí pánové,“ pravil král Artuš, „ta nepřijemnost mne velice mrzí. Já se však v této věci nemohu bít; vždyť já musím být spravedlivý soudce.“*⁷⁷ *„Takový tehdy panoval zvyk, že navzdory náklonnosti, lásce či příbuzenství se nedalo než vykonat spravedlivý soud na králi stejně jako na rytíři a na královně stejně jako na chudé dámě.“*⁷⁸

⁷⁵ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 356.

⁷⁶ NEJEDLÝ, M. *Fortuny kolo vrtkavé: Láska, moc a společnost ve středověku*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003.

⁷⁷ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 253.

⁷⁸ Tamtéž. 259.

Naštěstí vždy těžkou situaci vítězným soubojem zachránil pan Lancelot a vysloužil si tak vděk i přízeň obou manželů. Dobrý vládce si zradu nejbližších nezasloužil.

Toto nás přivádí ke třetímu velkému rozdílu, sankcím. Nevěra byla dlouhou dobu považována za těžký ženský přestupek, zvláště ve šlechtických kruzích. Zpochybňovala manželovo otcovství a tím i dědické nároky potomků a pokračování rodu. Jeho čest doslova závisela na vhodném či nevhodném chování ženy. Manželčiny činy a vystupování přímo ovlivňovaly stabilitu mužova sociálního statusu.⁷⁹

Už jen pouhé nařčení paní z mimomanželského poměru, byť vyřčené bez důkazů závistivcem, okamžitě zpochybňovalo pánovu autoritu a jeho schopnost udržet si ve vlastním domě pořádek. Bez respektu a autority svých vazalů a poddaných nemohl pán dobře spravovat panství. Hrozily nepokoje a destabilizace, kterou mohli kdykoli využít ziskuchtiví sousedé a vpadnout na špatně chráněné území. Proto byl pro cizoložnice a jejich spoluviníky, ačkoli ti většinou vyvázli lehčeji, mnohdy žádán trest nejvyšší nebo alespoň zmrzačení.⁸⁰ Postupně a jen pomalu docházelo ke zmírňování trestů.

Nevěru muže společnost, v níž maskulinní pohled dominoval, shovívavě přehlížela.⁸¹ Jak praví pan Segwarides: „...*nikdy nebudu nenávidět ctnostného rytíře kvůli lehké ženě.*“⁸² Nebyl k tomu důvod, neboť mužská cudnost nebyla jedním ze základních pilířů křesťanské středověké společnosti.

Takovéto „zvýhodňování“ jednoho pohlaví dokládá příklad městského práva ve městě Toulouse z roku 1255. Ze zákona tam žádný muž nemohl být vsazen do žaláře za cizoložství, k němuž došlo v jeho domě, jedno zda ve vlastním nebo pronajatém.⁸³

Naše případy se však liší nejen rozsahem sankcí, rovněž pohlavím trestaného. V Maloryho verzi příběhu král Marek touží potrestat synovce, ne cizoložnou manželku. Na Artušově dvoře je ovšem první podezřelou a málem ztrestanou Guenevera. Proč?

⁷⁹ KELLY, Kathleen C. *Love's Traces: The Lady and the Test in Vernacular Romance*. In: *Performing Virginitly and Testing Chastity in the Middle Ages*. London: Routledge, 2000. S. 65.

⁸⁰ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 69.

⁸¹ Tamtéž. S. 69.

⁸² MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. S. 84.

⁸³ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 70.

Předpokládejme, že primárním cílem manželského svazku je zplození legitimních pokračovatelů rodu, kteří jednou zdědí práva i povinnosti rodičů, a sekundárním pak zabránění volnému pohlavnímu styku nabídnutím alternativy k uspokojení fyzických potřeb lidí.

Artušova smrt Marka popisuje jako starého a slabého, což vidině zdravých silných potomků nepřispívá. Cornwall autor rovněž často označuje za zemi zbabělých rytířů. Pakliže rodina představuje primární a nejvlivnější dějiště socializace jedince a až po ní následují vrstevníci a široká společnost,⁸⁴ máme zde další nevýhodu případného Markova otcovství. Dítě obklopené špatnými vzory by těžko získávalo vlastnosti a dovednosti potřebné k obraně a náležité správě země.

Připočteme-li k tomu případnou možnost královny omezené schopnosti dostát pravidelně manželským povinnostem, byla by Isolda takřka zproštěna viny. Nač sankcionovat krásnou obdivovanou paní, když lze přesměrovat všechnu žárlivost a hněv na toho, kdo se opovážil vztáhnout ruku na pánův „majetek“?

Nicméně hloubkový psychologický rozbor této práci nepřísluší. Nesporným zůstává pouze fakt, že jak Tristan, tak Marek překročili pravidla lenního vztahu, ať už z jakýchkoli příčin.

Guenevera si z tohoto pohledu neměla vsutku nač stěžovat. Jako manželka nejmocnějšího a nejvznešenějšího krále křesťanského světa získala mimořádné postavení. Co si však mohla dovolit Krásná Isolda, to Guenevěře zůstalo zapovězeno. Při názaku porušení tabu přicházelo varování v podobě rostoucí hromady dřeva na hranici. Ta ovšem nikdy nevzplanula, jak již víme.

Proč byla tolikrát v ohrožení královna, zatímco Lancelot nikoli? Z hlediska příběhu na něj totiž padlo podezření a byl přímo obviněn ze zrady na králi až v závěrečné části třetí knihy. Do té doby se nejlepšího rytíře nedotkl stín pochyb. Vždyť věrně sloužil Artušovi a vždy pomáhal potřebným. Proto mohl zachraňovat Gueneveru z nesnází v četných ordálech. Do poslední chvíle jej chránily chrabrost, odvážné činy a bezmezná věrnost vladaři. A nebýt nešťastné smrti bratrů pana Gawaina, odvrátili by i nešťastný osud družiny kulatého stolu. Artuš jako příkladný vladař dokázal ocenit a uznat mnohokrát

⁸⁴ SKUPNIK, Jaroslav. Přednáškový cyklus: *Základy obecné antropologie*. Praha, 2006.

prokázané dobrodiní. Při božím soudu by pak mečem Lancelot prokázal svou pravdu a Gueneveřinu nevinu.

Obě vyprávění končí nešťastně, ovšem tragediemi různého rozsahu. Tristan je sice zavražděn u Isoldiných nohou, týká se to však jen jich dvou. Spor Lancelota s Artušem vyústí v sérii válek, kde již nutně nestojí tito dva proti sobě, končící úplným rozpadem družiny a nástupem temných časů v Británii. Případné cizoložství ve vyprávění hraje pouze roli rozbušky, která by sama o sobě pohromu nezpůsobila. Za výbuch zodpovídá mnoho jiných událostí a vztahů, které sem však již nepatří.

Podle slov Otis-Courové byli pisatelé Artušovských příběhů k oběma párům milenců spíše shovívaví a mnoho literátů je užívalo coby příkladu věrné lásky. Věrnost se odměňovala, jak praví Maloryho slova o královně Gueneveře: „...za života byla věrnou milenkou, a proto dobře skončila.“⁸⁵

Tragický osud hrdinů je více než jasným morálním poselstvím nejen o příkladném chování, ale i hrozbě nesprávných rozhodnutí, nechá-li se člověk slepě ovlivňovat špatnými rádci. Dobovým vztahům nás přiblíží jen nepatrně. Thomas Malory nepředkládá příběh o nevěře ale o již zmiňované věrné lásce milenecké i přátelské (Lancelot-Artuš), a proto o ní z tohoto zdroje více nezískáme.

⁸⁵ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 124.

6.Láska jako partie šachu

Již jsme hovořili o vývoji a podobě kurtoazní lásky. Svůdné, nebezpečné, neodolatelné... Představovala jakousi celospolečenskou hru (zde již mluvíme pouze o elitách) s přísnými pravidly, nezbytnou kapitolu výchovy mládeže a povinnou součást dvorské etikety. Účast na ní byla přímo vyžadována. Podle slov Krásné Isoldy: „-*A co o mně řeknou královny a dvorní dámy? Že jsem nadarmo živa, když nedovolím tak vznešenému rytíři, jako jste vy, vydobýt si slávu.*“⁸⁶ Odvážným kouskem v ní bylo možné získat vše, či naopak jediným chybným krokem obrátit vniveč několikaleté úsilí.

Pravidla, stejně jako prve podstatu dvorské lásky, formuloval rovněž André le Chapelain: „*1. Manželství není platnou omluvou, proč nemilovat. 2. Kdo není žárlivý, nemůže milovat. 3. Nikdo nemůže být vázán dvěma láskami. 4. Láska neustále roste nebo se zmenšuje. 5. Co si milovník vezme od druhého bez jeho souhlasu, nemá půvab...*“⁸⁷ Zde jsou první z mnoha, podle nichž mělo být hráno.

Co však vlastně vedlo hráče k tak vysokým sázkám, jež nezřídka čítaly vlastní život, svobodu, postavení a čest? Stála potenciální cena skutečně za takové úsilí?

Odpovědi na tyto otázky leží právě za onou hranicí herní reality, ve „skutečném“ světě. Zde proti sobě stojí dvě skupiny hráčů – pánové a dámy. Každá z nich je vedena vlastními cíly, ne nutně totožnými, a zároveň jsou spojeny potěšením ze hry.

Pojďme se nyní blíže podívat na genderové vztahy a podobu středověkých protihráčů, jež nám poskytuje literární obraz dvorského románu. Bez náležitého personálního obsazení by totiž nemohla být dvorská láska zahrána správně.

⁸⁶ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 60.

⁸⁷ PÉRNAUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 91.

6.1.Dámy

Jak vypadala středověká panna či paní? Byla vzdělaná? Jaké bylo její postavení ve společnosti? Měla nějakou reálnou moc? Podívejme se na ni tedy blíže v následujících podkapitolách.

6.1.1.Vzdělání

„Ženskému pohlaví nejenže ani zdaleka nechybí pochopení pro hluboké věci, ale u žen se obvykle setkáváme i s velkou duchaplností a pozoruhodnou elegancí ve způsobech.“⁸⁸

Takto vyjádřil své mínění o ženské inteligenci, když věnoval roku 1109 své dílo *Historia ecclesiastica* paní Adéle z Blois, mnich Hugo z Fleury-sur-Loire. Vraťme se však ještě na moment o několik století zpět.

Počátky systematického vzdělávání ve středověku musíme hledat v klášterech, v raném období téměř výhradně ženských. Pro tyto konventy je typická intenzivní potřeba života intelektuálního stejně jako duchovního, narozdíl od mužských konventů více zaměřených na prostou askezi.⁸⁹

Ačkoli bohatým dcerkám rodiče mohli dopřát osobní vychovatelku, od 6. století vzdělávají děti obojího pohlaví především ženské kláštery (jako například Saint-Jean v Arles⁹⁰) a přebírají tak úlohu zanikajících městských škol antického typu.⁹¹ Mezi vyučované předměty patřilo zejména psaní, čtení, zpěv žalmů, malování... Héloisa, poté co se stala abatyší v Parakletu, učila řeholnice dokonce hebrejštině a řečtině.⁹² Později, se vznikem soukromých škol ve městech, také nacházíme mnohé ženy ve funkcích jejich správkyně.

Příklad vzdělanosti žen nám ukazuje i jedna výchovná kniha z 9. století. V *Příručce pro mého syna* dává paní Dhuoda skrze četné příklady ze Starého i Nového zákona – zmiňuje pouze jména postav či událostí, což svědčí o

⁸⁸ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 180.

⁸⁹ Tamtéž. S. 27.

⁹⁰ Tamtéž. S. 58.

⁹¹ BATANY, Jean. *Univerzita*. In.: *Encyklopedie středověku*. LE GOFF, Jacques. SCHMIDT, Jean-Claude (Eds.). Praha: Vyšehrad, 2008. S.822.

⁹² PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 60.

zběhlosti její i jejího syna v tomto vědění – a poučné příběhy pozitivní rady do života svému synovi, jenž opouští domov kvůli lenní službě.⁹³

Vzdělávání získávaly nejen šlechtičny, ale i dívky a ženy prostého původu. Svědčí o tom tzv. kolofóny, seznamy západních rukopisů. Přestože ne na všech dílech tkví podpis opisovače, dochovala se nám řada ženských jmen – například Marie Coppin, dcera podkoního, Marie Michiels, Jeanne Lefèvre a další.⁹⁴

Obdiv k intelektuálním kvalitám žen se odráží rovněž v dobové básnické tvorbě. Začátek *Písně o krásné Doëttě* předkládá schopnost číst s naprostou samozřejmostí: *Doëtta krásná u okna čte si/ však srdcem jinde než v té knize je.*⁹⁵

Představu ženy ovládající gramatiku podporuje i výzkum Karla Bartsche z roku 1883, který ukazuje, že mnohá díla byla opisována výhradně pro ženy. To jej vedlo až k prohlášení, že ženy ve středověku četly více než muži.⁹⁶

Podle Regine Pernoudové započal vývoj směřující k silnější diferenciaci mezi pohlavími v oblasti vzdělání teprve v průběhu vrcholného středověku. Vlivem univerzit se pak vzdělání stávalo více a více výsadou mužů, o čemž však pohovoříme později.

6.1.2. Očima mužů

Začněme jedním z tehdejších názorů na něžné pohlaví: „*Jsou to předměty, na které muži – ať mladí či staří – číhají, podřídí je své vůli a hrají si s nimi.*“⁹⁷

Takový postoj zastává Burchard z Wormsu, biskup z přelomu 10. a 11. století. Ačkoli podobné výroky během dalších století prošly určitým vývojem, lze tento užít jako jednu z četných ukázek domnělé nezvratnosti ženské submisivity.

⁹³ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 50.

⁹⁴ Tamtéž. S. 57.

⁹⁵ Tamtéž. S. 53.

⁹⁶ Tamtéž. S. 54.

⁹⁷ DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 23.

Podle Dubyho sahají kořeny představ o mužské dominanci k interpretaci Bible a prvotního hříchu. Ačkoli v průběhu času vysvětlují různé církevní autority celou věc rozdílně, výsledek bývá v praxi překvapivě stejný. Žena, ať již jí svatý Augustin ponechává duševní samostatnost či ji výroky Tomáše Akvinského omezují na sféru tělesnou, se stává terčem neutuchajících invektiv.⁹⁸ Navíc jí výklady prvotního hříchu kladou za vinu pád lidstva. Eva utrhla jablko, nabídla Adamovi, a proto nese největší vinu za vyhnání z ráje. Odsud také plyne výrok svatého Augustina „*Že je manžel pánem ženy, to nevyplývá z její přirozenosti, nýbrž z její viny.*“⁹⁹

Vlivem představy o dědičnosti hříchu měla ženám připadnout nechtěná role věčných vinic, pokušitelék mužského pokolení a služebnic ďáblových. Schůdná cesta k vykoupení spočívá v pokoře, pokání a sebezapírání. Poslouchat své představené. Svědomitě plnit, co ode mne očekávají. Neodporovat, nepůsobit problémy, příliš na sebe neupozorňovat.

Podobně snad vypadal ideál napravené hříšnice. Ovšem do skutečnosti měl jistě ve většině případů daleko. Vždyť samotná církev začala klást na ženy vyšší požadavky odporující naprosté pasivitě v jednání. Podle Dubyho se skrze ně snažila působit na silnější pohlaví, aby jej podrobila větší kontrole a získala vliv v primární jednotce středověké společnosti, rodině.

Snahy o rehabilitaci ženy a jejího rovného postavení s mužem nalzáme například v práci Aelreda z Rievaulx *De spirituali amicitia*: „...jakožto zřetelnou pobídku k lásce k bližnímu a přátelství (Bůh) stvořil ženu přímo z těla muže. Jak je nádherné, že druhá lidská bytost byla vzata z boku první, takže sama příroda nás učí, že lidské bytosti jsou si rovny a jsou vlastně příbuzné, a že mezi lidmi neexistuje ani nadřazenost ani podřízenost, což je vlastní skutečnému přátelství.“¹⁰⁰

Podobně tomu je i u *De matrimonio* Roberta ze Sorbony: „*Žena by měla být rovna svému muži, nebo svému partnerovi, a neměla by být ani pod ním, ani nad ním.*“¹⁰¹

Také, jak tvrdí Christiane Klapisch-Zuber, symbolická interpretace a ospravedlňování společenských vztahů dominance a subordinace mohly sloužit

⁹⁸ KLAPISCH-ZUBER, CH. *Mužství a ženství*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 416.

⁹⁹ DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 46.

¹⁰⁰ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 112.

¹⁰¹ Tamtéž. S. 112.

k zamaskování úvah, které se ocitly ve slepé uličce a nedokázaly se vyrovnat s konkrétní historickou skutečností.¹⁰²

Obecné rozšíření dotyčné představy podřízenosti je však takřka nepochybné, jak dokládají písemné prameny teologické i světské povahy. Vzorné dáme náleží obdiv, tu, jež veřejně nedbá společenských pravidel a požadavků, čeká opovržení. „Žena je hříšná pouze v tom případě, že vypadne ze své role... Když jedná jako muž.“¹⁰³

Artušova smrt obsahuje někdy těžko pochopitelné ozvuky výše zmíněného. Například dobrodružství krále Pellinora. „*Pane rytíři,“ řekli panoši, kteří byli u ní, „támhle o tuto pannu bojují dva rytíři. Jděte za nimi, odtrhněte je od sebe a dohodněte se s nimi, pak si ji můžete odvést, kam se vám zlíbí.*“¹⁰⁴

Když jiný rytíř, Ontzlak z Wentlandu, praví: „...*tuto pannu jsem si dnes vybojoval na dvoře krále Artuše.*“¹⁰⁵ Dostane se mu takovéto odpovědi. „*Vezměte si mou sestřenicí, je-li to vaše přání, ale slibte mi, že jste čestný rytíř a nevrhnete ji do hanby.*“¹⁰⁶

Našli bychom nepřeberné množství obdobných situací, v nichž páni rytíři zacházejí s pannami a dámami tak, jako by skutečně nepředstavovaly nic víc než Burchardův „předmět“. Mluví a dohadují se mezi sebou o jejich dalším osudu, činí z nich cíle svých dobrodružství, pojmají za choti či je zapuzují. To vše většinou bez ohledu na ženin názor na věc.

Avšak zároveň je žena zbožňovaným zosobněním kurtoazního ideálu. Světská Panna Marie, k níž vroucně šeptají vyznání drsní válečníci, jejíž slávu roznášejí nejlepší z básníků po celém tehdy známém světě. Dárkyně milosti, pomocnice při dobrodružství a strážkyně tajemství.

Později se bude zpovídat pan Lancelot z Jezera z lásky ke královně Guenevere: „*Pro ni jsem se bil, ať již to bylo správné či nikoli, a nikdy jsem nebojoval jen pro Boží slávu – jen abych si získal úctu a byl ještě více milován, a Bohu jsem za to vzdával dík jen málo, nebo vůbec.*“¹⁰⁷ Větší hold své vyvolené ani nemohl složit. Vždyť sám přiznává, že vědomě, dobrovolně a

¹⁰² KLAPISCH-ZUBER. CH. *Mužství a ženství*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 420.

¹⁰³ DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží..* Brno: Atlantis, 1999. S. 23.

¹⁰⁴ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. S. 147.

¹⁰⁵ Tamtéž. S. 148.

¹⁰⁶ Tamtéž. S. 149.

¹⁰⁷ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 113.

zcela záměrně dával přednost pozemské lásce před pokorou a službou Stvořiteli. Takové gesto od pravověrného křesťana, jež straší nejvíce obraz pekelných plamenů a přísná zamračená tvář Hospodina odmítající mu přístup do ráje, si zaslouží přinejmenším obdiv.

6.1.3.Panny a paní

Pro začátek bude zajímavé srovnat myšlenky obsažené v pracích Le Goffa a Dubyho. První zmiňuje hierarchii jedinců podle typu sexuálního chování. V ní na prvním místě stojí panenství s panictvím, na druhém cudný život vdov a vdovců, úplný konec pak obsadilo manželství.

„Neposkvrněného“ stavu si některé dívky cenily natolik, že po jeho odnětí raději zemřely, než by žily dál „s hanbou“. O tom vypráví vybraný příběh pana Galahada, jenž přijel osvobodit vězněnou pannu. Na otázku, zda je stále živa a zdráva, dostává odpověď: *„Nikoli, pane,“ odpověděl kněz, „zemřela tři noci poté, co se na ní dopustili násilí. A od té doby vězni její mladší sestru, která tu musí snášet nesmírná muka společně s dalšími dámami.“*¹⁰⁸

Oproti tomu druhý autor tvrdí: *„Teprve v manželství totiž žena v této době nabývá společenské existence. Před sňatkem není nic: „mesquine“, „nicotná“ – to je slovo, které se nám zachovalo jako označení dívky ve 12. století.“*¹⁰⁹

Panenství sice opěvují kněží a dívka za výjimečných okolností smí zajít velmi daleko od rámce očekávaného chování (viz Jana z Arku), vede-li její kroky sám Bůh, nicméně běžná každodennost se sklání před ženou.

Do třetice pak Regine Pernaudová zaujímá stanovisko, že u křesťanů se od počátků církve těšilo panenství i manželství stejné úctě.¹¹⁰

Přibližně rovnoměrnou pozornost pannám i paním věnuje i dvorská epika. Nicméně zde rovněž potkáváme rozdíl v údělu i postavení panny a vdané ženy. Mimo to taktéž čtená protirečení.

¹⁰⁸ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 103.

¹⁰⁹ DUBY, G. *Vznešené paní 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 30.

¹¹⁰ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 138.

Ve dvorském románu vystupuje panna nejen jako objekt či pasivní účastník/původce dobrodružství, nýbrž i jako plnohodnotný spoluhráč. Již jsme hovořili o dívkách „osvoboditelkách“, dalšími jsou průvodkyně na cestách, poutnice nebo vyvolené. Zejména poslední zmíněné získaly u autora privilegium zúčastnit se zcela vlastní výpravy. Zvláště v posledním dílu *Artušovy smrti*, kde velkou část knihy zaujímá duchovno. Pro podstoupení duchovní pouti a plnění úkolů s ní spojených není vhodnější osoby než čisté neposkvrněné bytosti. Už nezáleží na pohlaví hrdiny, jelikož mravní síla, vůle a sebezapírání nezávisí na fyzických předpokladech.

V takovémuto postavení náleží příslušná práva: „*Pust'te ji!*“ zvolal Percival. „*Nepočínáte si rozumně, neboť panna – nechť přijde do kteréhokoli kraje – je svobodná.*“¹¹¹ Můžeme spekulovat platilo-li vůbec toto pravidlo, kde a za jakých podmínek. Svobodné rozhodování ovšem v žádném případě nepatřilo všem, jak vidíme v následující ukázce. „*Poté dal pan Galahaut, nejvznešenější kníže, rozhlásit, že kdokoli přemůže pana Palomida, dostane jeho dívku.*“¹¹²

Přerod panny v dámu nám popisuje Chrétien de Troyes ve svém románu *Erec et Enide*, když se novomanželé konečně dostanou do svatební komnaty. „*A tak se nejprve líbali. A láska, která mezi nimi byla, dodala dívce odvalu a zbavila ji jejích obav; bez ohledu na bolest, kterou vytrpěla... Dříve než vstala, již více nemohla být zvána dívkou; ráno z ní byla nová dáma.*“¹¹³

Byl-li podle Jacqua Rossiauda skutečně pohlavní styk ve většině případů rituálem moci tvořící součást mužské identity, směsí brutality a kurtoazních něžností, pak musela být láska Erec a Enidy opravdu nesmírná, zbavila-li ji strachu z tohoto přechodového rituálu.

Dámy jsou dále, přinejmenším v románech, zdánlivě více omezované. Pouze ojedinělé osobnosti jako víla Morgana, která však hraje u Maloryho zápornou úlohu, či lesní poustevnice jednají čistě podle své vůle. Většině dam však leží na bedrech povinnosti plynoucích z jejich postavení.

¹¹¹ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 215.

¹¹² MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. S. 292-293.

¹¹³ „*Thus, kissing was their first sport. And the love which is between them emboldened the maid and left her without her fears; regardless of pain, she suffered all... Before she rose, she no longer bore the name of maid; in the morning she was a new-made dame.*“ (DE TROYES, CH. *Arthurian romances*. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. 26.)

Nejvýznamnější z nich bezpochyby představuje zajištění pokračovatelů rodu, jíž jsme se dotkli v kapitole o nevěře. Potřebou legitimních potomků je knižně dokonce omlouváno znásilnění (či naopak, znásilnění zabrání vymření mužské linie a tudíž není chápáno negativně s dopadem na čest dámy). Uvedme příklad. Při pasování pana Tora Merlin odhaluje jeho rytířský původ: „*Chud'as Aries není jeho otcem ani jeho příbuzným, neboť jeho otcem je král Pellinor.*“ Pro potvrzení předvedou Torovu matku. „*Byla to hezká hospodyně a po žensku Merlinovi odpověděla. Vyjevila jemu i králi, že když byla ještě pannou a šla jednou podojit krávy, zastoupil jí cestu jeden neúprosný rytíř a napůl násilím ji připravil o panenskou poctivost.*“ Tor samozřejmě brání čest své matky, načež Merlin odvětí: „*....vždyť to je pro vás větší čest než hanba, neboť váš otec je dobrý muž a král a může se postarat o povýšení vaše i vaší matky, neboť vás zplodil, když ještě byla svobodná.*“¹¹⁴

Čím výše postavenému muži se zalíbila, tím větší čest to pro ženu byla. Jak pravil dámě Elaině otec: „*Vždyť věz, dcero, že kreví pana Lancelota se nám všem dostalo veliké cti.*“¹¹⁵ Stejný tón zaznívá z vyprávění Enidy o její lásce k Erecovi: „*Velmi mne miluje a já jej miluji více a naše láska nemůže být větší. Nikdy bych mu nemohla odeprít svou lásku, ani bych neměla. Cožpak není můj pán synem krále? Cožpak si mne nevzal, když jsem byla chudá a bezbranná? Skrze něj se mi dostává tak velké cti, jakou ještě nikdy nebyla tak poctěna chudá bezmocná dívka.*“¹¹⁶

Podle Dubyho „*....svedení – ať už ho bylo dosaženo drsností nebo sladkými slovy – bylo mezi rytířstvem považováno za skvělý čin.*“¹¹⁷ Na něžné pohlaví tedy byl, zdá se, vyvíjen ze strany mužů neustálý tlak, jemuž se málokterá nakonec dokázala ubránit.

O tomto mluví následující úryvek básně o Markytce s pomerančí . „*Vzal jste si pomeranče/ však kdo mi zaplatí?/ Peníze dostanete/ nahoře od máti./ Leč nahoru když přišla/ tam matky není, žel!/ Ji chyt, hubičku dal jí/ a hodil na*

¹¹⁴ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII.* Brno: Jota, 1997. S. 65.

¹¹⁵ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI.* Brno: Jota, 1998. S. 50.

¹¹⁶ „*He loves me much, and I love him more, and our love cannot be greater. Never yet could I withhold my love from him, nor should I do so. For is not my lord the son of a king? For did he not take me when I was poor and naked? Through him has such honor come to me that never was any such vouchsafed to a poor helpless girl.*“ (DE TROYES, CH. *Arthurian romances.* London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963. S. 82.)

¹¹⁷ DUBY, G. *Vznešené paní 12. století III. Eva a kněží.* Brno: Atlantis, 1999. S. 94.

postel./ Ach, kterak se mám nyní/ své matce ukázat?/ Jen řekněte, má krásná/ že to byl advokát. ¹¹⁸

Další neméně významnou úlohu zastávají dámy při reprezentaci manžela, rodu, dvora, země... Oslňovaly půvabem, vznešeným chováním, dobrými mravy a jinými ctnostmi. Cizí muži i vazalové po nich toužili a to manželu, popřípadě otci či jiné hlavě rodiny, nad nimi podle Dubyho propůjčovalo moc. Panny a paní tedy o sebe musely dbát.

6.1.4. Krása

Snad v každé době lidé toužili po vylepšování zevnějšku. Proto i středověk znal různé druhy kráslicích prostředků: „...od mastí a jiných krémů na bázi sádla, olivového oleje a mandlového mléka, přes pleťové vody vyráběné z rostlin louhovaných nebo někdy vařených ve víně (sléz, fialky, šalvějové listy atd.), až po barvy na vlasy, které často obsahovaly produkty Východu; v tom se shodovaly s parfémy, jejichž základem byl většinou muškát.“¹¹⁹ Ty všechny měly přiblížit jejich uživatelky dobovému ideálu krásy, jež představovala plavovláska se světlou pleť, štíhlou postavou, pružnými boky atd.¹²⁰

Bylo rovněž zapotřebí dodržovat pravidelnou hygienu. Běžné bylo koupání doma v pokoji či ve veřejných lázních, jejichž návštěvu si dopřávaly téměř všechny vrstvy středověké společnosti. Péče se věnovala taktéž vlasům, nehtům i chrupu – zuby měly být správně vyčištěné párátkem, vyleštěné a vydrhnuté kartáčkem.¹²¹

Dále se pozornost upínala k oděvu. Šat jednak formoval postavu do požadovaných tvarů, zároveň také sloužil jako prvek diferenciaci sociálních vrstev. Ve vrcholném středověku se zejména v ženském oděvu odráží světská smyslnost, jíž lze spatřit v pečlivě střižené látce těsně obkružující linie těla, šněrování či průstřizích, které dovoľovaly zahlédnout nahou kůži.¹²² To

¹¹⁸ *Zpěvy sladké Francie*. Státní nakladatelství krásné literatury a umění. Praha. 1963. S. 41.

¹¹⁹ PernoUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 80.

¹²⁰ Tamtéž. S. 86.

¹²¹ Tamtéž. S. 81.

¹²² KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny: odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. S. 74.

popisuje báseň Marie de France: „*Tvar těla měla spanilý,/ pláštěnku bílou z hranostaje,/ jež nachem skvostně podšita je,/ na sobě měla zlehka jen;/ bok pravý měla obnažen/ tvář její, šij a prsa byla/ tak jako květy trnky bílá.../ Tak vystrojena byla paní,/ košile bílá byla na ní,/ jež boky její vidět dala,/ kde stužka jen se proplétala.*“¹²³

Běžnou róbu tehdy představovalo mnoho komponent: spodní košile a chausses, jakési látkové kamaše zakrývající nohy,¹²⁴ prošivaná šněrovačka, spodní suknice, vrchní přiléhavý šat surcot, nejbohatěji zdobený a dole rozšířený, kožená obuv, plášť... Další doplňky záležely na ročním období a movitosti dotyčné dámy.

Z kritiky biskupa Štěpána z Fougères lze usuzovat nakolik běžné a rozšířené obdobné praktiky péče o sebe samé byly: „*Provdané ženy, vdané slečny/ pokojské, služky, prostě všechny/ z ošklivých na krásné se mění/ a z běhen ctě jsou v okamžení.*“¹²⁵

Navzdory moralistickým poznámkám a povzdechům některých svých kolegů, najdou se i mezi církevními představiteli obhájci a ctitelé ženské krásy. Tak například Guibert z Nogentu vnímá ženskou krásu jako bezprostřední zrcadlo neměnné a nekonečné krásy Boží, zatímco Hugo ze sv. Viktora hlásá: „*Viditelné formy jsou obrazy neviditelné krásy... Všechny viditelné věci jsou nám nabízeny, aby nás symbolicky poučovaly; jsou proto symboly, znaky, obrazy nekonečné Boží krásy.*“¹²⁶

Nemůžeme se potom divit, když damám při všech rodinných a společenských povinnostech nezbýval čas na přehnaně aktivní účast v dobrodružstvích, politice apod.

Na druhou stranu ovšem stačí vzpomenout na Eleonoru Akvitánskou, její dceru Marii ze Champagne, Adélu z Blois, Annu Jaroslavovnu a jiné dámy, které rozhodně nesesávaly pouze u zrcadla, ale aktivně se podílely na chodu oficiálních dějin. Ve skutečnosti tedy najdeme četné výjimky (můžeme-li v tomto případě stále hovořit o výjimkách). Jim budeme ještě věnovat pozornost později.

¹²³ KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny: odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. S. 85-6.

¹²⁴ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 83.

¹²⁵ Tamtéž. S. 80.

¹²⁶ Tamtéž. S. 87.

6.2.Pánové

Jak se malý chlapec změní v rytíře, ideálního ochránce, chrabrého druha ve zbrani a věrného ctitele milované dámy? Vliv na tuto proměnu mají dozajista čas, výchova i zkušenosti, stejně tak fyzické a později zejména rodové předpoklady.

Pážata, panoši, rytíři... Trávili spolu většinu času, podstupovali stejné zkoušky, procházeli nejistými časy liminality, oplakávali prohry a slavili vítězství. Díky tomuto se mezi nimi vytvořila silná pouta, která z nich činila jednotný stav neohrožených bojovníků, jejichž vášeň i prokletí vyjádřil Bertrands de Born takto: „*Nemám chuť jíst a spát/ než uslyším: Hrr na ně, vpřed!/ než koně padlých začnou ržát/ a plašit se a obracet/ ne, nedotknu se stravy/ Než zazní: Pomoc! – nemám hlad/ než začnou těla dopadat/ do zkrvavené trávy/ než spatřím praporeček vlát/ na kopí čnicím z mrtvých zad.*“¹²⁷

A přeci si jednotliví členové byli navzájem soky, rivaly ve službě, dovednostech i lásce.

6.2.1.Z mateřské náruče do služby

Od dovršení sedmi let¹²⁸ začala chlapcům doba neustálého fyzického výcviku, vyčerpávajícího a nutně tvrdého, a vzdělávání, jejichž cílem byla příprava na řešení budoucích životních situací.

Z mateřského prostředí, něžného a příliš ochranného, byli hoši v takto útlém věku vyjímáni a konfrontováni s živlem mužským. Výchovy se pod dohledem otce buď ujímali domácí učitelé, nebo, což se stávalo častěji, posílali rodiče synky na vychování k cizímu dvoru. Pro děti vazalů se opatrovníkem mohl stát lenní pán, dobře situovaný kmotr a nezřídka kdy strýc z matčiny strany, který měl v případě hypergamního manželství své sestry vyšší postavení nežli její manžel.¹²⁹

¹²⁷ KOVAŘÍK, Jiří. *Meč a kříž. Rytířské bitvy a osudy I. 1066-1214*. Praha: Mladá fronta, 2005. S. 194.

¹²⁸ BAKER, Alan. *Rytíř*. Praha: Metafora, 2003. S. 13.

¹²⁹ FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 184.

Chlapci tedy nastupovali svou první dvorskou službu, jež trvala přibližně od sedmého do čtrnáctého roku života. Během těchto let se učili zacházet s různými zbraněmi, ovládat koně, pečovat o pánovu výzbroj a výstroj, osvojovali si boj na blízko i válečnou strategii. Nezbytnou součástí výchovy představovaly i obecné znalosti historicko-geografického charakteru, pravidla dvorského chování a dobrých mravů.¹³⁰ Ačkoli většinu času bděl nad vzděláváním hochů mužský element, na předávání dvou naposledy jmenovaných znalostí měly výrazný podíl dámy.

Jak již víme z výroků André le Chapelaina, ženám připadl důležitý úkol kultivovat muže a podněcovat je k dobrým skutkům. Tento proces postupného „zgalantnění“ začínal tím, že chlapci-pážata dámám od počátku své výchovy u pána sloužili. Kromě obsluhování během hostin doprovázeli fraucimor a mohli plnit nejrůznější drobné úkoly. V následující ukázce například páže doprovázelo královnu Gueneveru na májovou slavnost a z pověření své paní přijalo funkci posla. „*„Až zpozoruješ, že je vhodná chvíle, jeď a přines tento prsten panu Lancelotovi z Jezera. Požádej ho, miluje-li mne, aby za mnou přijel, vysvobodil mne a navždy se se mnou těšil. A nešetři koně ani ve vodě, ani na souši.“ I vyčkalo si páže na vhodnou chvíli, lehce pobodlo koně ostruhami a rozjelo se, jak nejrychleji dovedlo... I vzali nejlepší koně, stíhali páže a stříleli po něm. Dítě jim všem ale záhy ujelo...“*¹³¹

Kurtoazii a dvorské lásce se tak hoši učili několikerým způsobem. Za prvé teoretickým výkladem společenských pravidel, za druhé pak pozorováním a posloucháním hovoru dospělých. Královna Guenevera neváhala pověřit páže úkolem výše uvedenými slovy, ačkoli my bychom se nad jejich vhodností zřejmě pozastavili. Zkusme však nahlédnout na danou situaci pohledem učitele. Záhy zjistíme, že je zde zobrazena výchovná lekce.

Páže dostává úkol, který ověřuje jak fyzické schopnosti a dovednosti, tak jeho loajalitu a zánícení splnit přání dámy. Vzkaz královny Lancelotovi zřejmě chápe ryze ve smyslu caritas, při níž je samozřejmostí odměnit oddaného úspěšného rytíře svou přízní. Zároveň, i kdyby samo mělo jakékoli pochyby o počestnosti královnina vztahu, nakládá s informací diskrétně a donese ji pouze k uším adresáta. Jedině tak může projít zkouškou důvěry a

¹³⁰ BAKER, Alan. *Rytíř*. Praha: Metafora, 2003. S. 13.

¹³¹ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 319.

naučit se, že kurtoazní hra rytíře a jeho vyvolené dámy náleží do sféry intimní, schválně halené tajemstvím.

Ve věku čtrnácti let, kdy chlapci přecházejí do puberty a přestávají v pánově paní vidět pouze náhradní matku a ve fraucimoru své vychovatelky, získávají status panoše. Jakmile začnou v pannách a dámách hledat své průvodkyně z románů, pomocnice při dobrodružstvích a kouzelné bytosti provázející je na cestě za poznáváním sebe sama, hrozí narušení pořádku. Románové rytíře sice do tajů sexuality zasvěcují vybrané dámy a nadpřirozené společnice je učí vhodnému zacházení s jejich budoucími životními partnerkami,¹³² skutečnost ovšem podobné poznávání druhého pohlaví omezuje, zvláště u tak mladých lidí, kteří ještě neprokázali svou cenu.

Z prostředí dvorních panen a dam, v němž by mohli napáchat svou mladickou nerozvážností a doposud nezvládnutou vášní škody, jsou tedy chlapci vyňati a přímý dozor nad nimi přebírá jejich opatrovník. Stávají se pomocníky rytíře, přejímají zodpovědnost za jeho válečné vybavení a doprovázejí jej i do bitev.¹³³ Oficiální výchova dámami končí a nastává čas předávání informací mezi muži a také získávání zkušeností vlastních.

Přibližně po čtyřech letech, tedy kolem osmnáctého roku (ač mimořádné zásluhy mohly vše uspíšit), se pak smí mladík ucházet o vstup do rytířského společenství. Ne každý dosáhl té cti, jež následně určovala rytířskou cestu po zbytek života. Ti šťastní pak museli prokázat, že na ní dokáží obstát.

6.2.2. Hladový v sedle, však s láskou před očima

Byl-li žadatel o vstup do rytířského stavu posouzen kladně, podstupoval stejně jako všichni před ním pasování čili obřadní předání zbraní. Tento přechodový rituál má kořeny již v předkřesťanských dobách, kdy slavnostním přijetím zbraní vstupoval mladík-dítě do společenství dospělých mužů.¹³⁴ Ve středověku zprvu světsky pojímanou slavnost brzy doplnil církevní ceremoniál a formule zavazující novice nejen k věrné službě pánu a zemi, ale také církvi a jejím křesťanským ideálům.

¹³² MARKALE, Jean. *The Discovery of the Rules of Love*. In.: *Courtly Love: The Path of Sexual Initiation*. Rochester: Inner Traditions, 2000. S. 49.

¹³³ BAKER, Alan. *Rytíř*. Praha: Metafora, 2003. S. 14.

¹³⁴ FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 184.

O tom hovoří biskup Jan ze Salisbury takto: „*Posud'me, v čem spočívá svěcení rytíře: slavnostní obyčej vyžaduje, aby se v den, kdy je opásán vojenským pásem, slavnostně odebral do kostela; tam se položením na svého meče na oltář a jeho zpětným odebráním, a slibem proneseným jakoby v přítomnosti všech, on sám zasvěcuje službě oltáři a před Bohem přejímá odpovědnost za svůj meč, to znamená ve stálé službě.*“¹³⁵

Zde uvedený výklad pasování je ovšem pouze jedním z mnoha. Existovalo více variant a postupů rytířova zasvěcení, od držení vigilií po obřadní koupele, podle Jeana Floriho přesto převažoval prvek světský – tedy předání meče, kopí, štítu, ostruh, pásu a případně i zbroje a koně v přítomnosti rytířstva jako očitých svědků.

Vlastní schopnosti poté museli mladému rytíři zajistit jak živobytí – po obřadu pasování ztrácel mladík nárok na prostředky a péči dosavadního pána a učitele: „*Musel jako většina ostatních opustit panské sídlo, v němž dosud přebýval, aby dokázal, že je nově nabytého stavu hoden.*“¹³⁶ Obvyklý způsob obživy představovalo vítězství turnajového či skutečného souboje (vítězi totiž připadla výzbroj i výstroj protivníka), které zároveň dodávalo rytíři věhlas a mohlo mu případně pomoci na cestě k vyššímu postavení či vlivu ve službách mocného pána.

Zdlouhavou cestu ovšem mohlo výrazně zkrátit manželství s dobře zabezpečenou dědičkou nebo přinejmenším majitelkou vlastní usedlosti. Leč zde ležely dva základní problémy. Za prvé bohatých panen či vdov bylo poskrovnu, za druhé „*autorita rodiny, bráníc rozdrobení majetku, nutila mladší chlapce k celibátu, aby nemohli zplodit legitimního dědice.*“¹³⁷ Díky tomu existovala početná skupina označovaná jako „mladí“, podle Dubyho neženatých válečníků bez půdy, kteří neustále střídali menší šarvátky s vřavou bitevního pole.

Zrovna tito nespokojení nacházeli zobrazení svého osudu na stránkách dobrodružných románů, inspiraci ve verších milostných písní, jež sami mnohdy skládali. „...*toužili dostat do své náruče vílu, některou z těch*

¹³⁵ FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 191.

¹³⁶ KOVAŘÍK, Jiří. *Meč a kříž. Rytířské bitvy a osudy I. 1066-1214*. Praha: Mladá fronta, 2005. S. 153.

¹³⁷ DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 93.

podivných a prchavých sylfid („éterické ženské stvoření“¹³⁸ pozn. autorky), které současníci Burcharda z Wormsu doufali potkat někde na kraji lesa, a hlavně zmocnit se ženy, jež jim byla ze všech nejpřísněji zakázána... unést paní, pánovu choť.“¹³⁹

Vždyť manželka mocného muže mohla skrze přímluvy dosáhnout povyšování svého milence. Snili o únosu „nejkrásnější dámy“ stejně, jako sir Meliagans v *Artušově smrti* o uchvácení královny Guenevery: „*staň se, co se má stát. Ale vězte, paní, že vás miluji již spoustu let, a dosud se mi nepoštětilo vás zastihnout v tak příhodné chvíli jako nyní; a proto se vás zmocním tak, jak vás tu nalézám.*“¹⁴⁰ Jelikož nebezpečí trestu za takovou opovážlivost znamenalo zároveň neodolatelnou výzvu, představovali „mladí“ jisté ohrožení řádu a společenské stability.

V nepříjemné situaci přispěchala na pomoc lennímu pánu sama dvorská láska. Její pravidla regulovala průběh vztahu paní-vazal, z čehož měl, podle Dubyho, manžel užitek. „*Je na ní (manželce), aby pečlivě rozdělenou přízní udržovala naději rytířů, kteří ji obklopují a touží ji získat. Oni jí na oplátku slouží coby věrní vazalové, a tím se postupně civilizují a krotnou. Dáma je vlastně vějičkou v rukou manžela, který hře nechává volný průběh, dokud nenarazí na dvojitý zákaz cizoložství a felonie*“¹⁴¹ („porušení vazalské přísahy věrnosti“¹⁴² pozn. autorky).

Pokud by přeci jen došlo k překročení herního rámce z obdivovatelovy strany, má pak pán/paní „v záloze“ jiné věrné ctitele, kteří bez váhání vyrazí hájit právo svého vládce a čest milované dámy. Přesně takovým je i pan Lancelot, jenž po zjištění královnina únosu okamžitě odjíždí na záchrannou výpravu do země Gor.

Goerge Duby následně dále teoretizuje o vzájemném uvědomování si herní situace. Jsou-li všem zúčastněným stranám předem známy všechny aspekty hry, v takovém případě ctitel předem počítá s „kontrolou shora“ a rovněž ji využívá ku vlastnímu prospěchu tím, že obdivováním dámy zároveň

¹³⁸ URL: <<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/sylf-sylfa-sylfida>> [citováno 6-12-2008].

¹³⁹ DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 93-94.

¹⁴⁰ MALORY, T. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. S. 317.

¹⁴¹ DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 95.

¹⁴² URL: <<http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/249352-felonie>> [citováno 28-12-2008].

vzdává hold manželů. Oddanost, loajalita a láska vyjadřovaná jí pak náleží současně i jejímu muži.

Cena pro vítěze tedy vskutku stála za veškerou vynaloženou námahu. Muži přinášela splnění téměř všech tehdejších pozemských přání – hmotné zajištění, věhlas, vliv... V neposlední řadě též společníci na životní pouti, s jejíž pomocí získal pokračovatele rodu. I samotné potěšení ze hry a vzrušení z dílčích úspěchů bezpochyby lákalo zkusit štěstí na bitevním poli lásky.

O pocitech žen můžeme debatovat. Příliš mnoho pramenů psaných jejich rukou se nám totiž bohužel nedochovalo. Chápaly význam kurtoazie veskrze pozitivně? Vždyť stály ve středu pozornosti. Obletované, opěvované, chtěné. Podle pravidel měly nad obdivovateli dokonce jistou dávku moci. S množstvím ctitelů i ony získávaly věhlas a oddané zastánce v různých sporech. Manželství jim poskytovalo právní ochranu, společenskou jistotu i vyšší postavení. Situace každé vdané paní nemohla být ideální, to ovšem platí i pro jejich protějšky.

Těžko říci, kde přesně leží pravda, zvláště několik set let vzdálená. Nicméně lze předpokládat, že obě pohlaví dokázala s přehledem využívat herní situace i slabosti protivníků ku vlastnímu prospěchu.

7. Sebevědomé a mocné

Začteme-li se pozorněji do dobových kronik, můžeme si povšimnout jednoho zajímavého detailu. Podle Regine Pernaudové jsou v nich ženy vyznačovány daleko silnější osobností ve srovnání s jejich mužskými protějšky. Ať knihy hovoří o urozených dámách, řádových sestřích, mystičkách či obyčejných dívkách, z každé z nich doslova cítíme sršet energii s níž si podmaňovaly okolí.

Odericus Vitalis, který ve své práci věnoval značný prostor dějinám kláštera Fontevrault, zmiňuje barvitě příběhy žen, které nakonec vstoupily do řádu a přijaly závoj. Sympatizuje například s Isabelou z Montfortu, ženou Raola z Conches-Toesny, praporečníka Viléma Dobyvatele. S obdivem o ní vypráví, že se nebála odít do zbroje a bojovat na koni jako muž a říká „*Ani rytíři v drátěných košilích, ani vojáci vyzbrojení kopími ji v neohroženosti nepředčili.*“¹⁴³

Rovněž její sestra Bertrada po bouřlivých milostných aférách – uved'me na ukázkou, že opustila manžela kvůli francouzskému králi Filipovi I. a přitom si stále udržovala náklonnost svého zákonného muže, k němuž se po smrti krále opět vrátila¹⁴⁴ – opustila ku překvapení mnohých světské radovánky a uchýlila se za zdi konventu.

Nelze nepřipomenout další dámy, které nejenže podporovaly své chotě v politických a náboženských misích (např. křížových výpravách), staraly se během jejich nepřítomnosti o správu panství, přijímaly a odevzdávaly lenní sliby, vychovávaly děti, volně disponovaly svým majetkem atd., ale rovněž se svým půvabem a elegantním vystupováním staly centrem pozornosti mnoha umělců a opěvovanou inspirací básníků. Mezi nejznámější patří nesporně královna Eleonora Akvitánská a dcera Viléma Dobyvatele, Adéla z Blois.

Jiné paní a dívky zase významně přispěly svou pomocí víře či samotnému papežskému stolci. Z nich vystupují především Matylda Toskánská, Jana z Arku či Kateřina Sienská.

¹⁴³ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 111.

¹⁴⁴ Tamtéž. S. 109.

Literární zobrazení energické dámy pak nalezneme v nejvýrazněji samostatné ženské postavě Maloryho díla. Mocné, neústupné a podivuhodně svobodné Artušově sestře, víle Morganě.

Různé prameny zobrazují ji i její příběh rozličně. Bretaňská látka zná Morganu coby nevlastního sourozence krále Artuše, jenž předvídal smrt vlastního otce a hleděl na „znásilnění“ matky cizím mužem. Zájem o kouzla přivedl dívku do učení čaroděje Merlina, v jehož společnosti vyrůstá ve schopnou kouzelnici. Merlinovy nevídané námluvy pak skončí jeho uvězněním ve skále, kde následně umírá.¹⁴⁵ Dívka má nyní volné ruce, aby činila, co se jí zlíbí. Tento námět pravděpodobně použil i Chrétien de Troyes.

Jinou úlohu hraje například v „*Historii regum Britanniae*“ Goeffreye z Monmouthu, který ji „...učinil vládkyní ostrova Avalonu, kam si odváží na lodi po bitvě u Camlanu smrtelně zraněného krále Artuše, aby o něj pečovala a uzdravila jej.“¹⁴⁶

Thomas Malory popis celého života víly Morgany pomíjí, vypráví o pouhých střípcích. Postavu však vnímá zcela záporně a staví ji tedy záměrně do opozice kladným hrdinům (Lancelot, Artuš, Alisandr...), bojujícím proti nebezpečným nectnostem – čarodějnictví, ženské sexualitě, pomstychtivosti apod. Proberme si je nyní trochu podrobněji.

Víme, že *Artušova smrt* zřejmě čerpala z francouzských, tím nepřímo i bretaňských vzorů, na jejichž počátku stojí keltská tradice. Promítají se zde tudíž částečně časy, kdy pozitivita či negativita kouzel závisela na jejich použití a sexualitu obou pohlaví nic neomezovalo.

V pohanském Irsku nepřekvapí nabídka královny Medb, když žádá krále Daira, aby jí půjčil svého nejlepšího býka: „*Přijede-li Daire s býkem sám, dám mu část krásné roviny Ai, stejnou jako jeho vlastní země, a vůz, který má hodnotu sedmi otrokyň, a navrch i svá přívětivá stehna.*“¹⁴⁷ Není třeba zdůrazňovat, že Medb byla vdaná za jiného krále.

Bohyně matka, jejímž zosobněním může Morgana být, představuje silnou a obávanou ženu, symbol plodnosti, vládkyni nad životem a smrtí. Odraz pohanských dob nicméně koliduje s křesťanskou věroukou, v níž

¹⁴⁵ Z vyprávění Maud Dreano. Archiv autorky. Muel. Bretaň, 7.9. 2007.

¹⁴⁶ VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Libri, 2002. S. 219.

¹⁴⁷ CAHILL, T. *Jak Irové zachránili civilizaci. Neznámý příběh hrdinské role Irska v období od pádu Říma do vzniku civilizace*. Praha: Pragma, 1998. S. 78.

zázraky koná Bůh, tedy maskulinní element, a vše ostatní „nepřirozené“ je dílo ďáblovo (nejedná-li se o přímlyvy panny Marie u Nejvyššího či zázraky světíc). Malory navíc pravděpodobně skloubil zmíněný rozpor s dvorskou kulturou.

Artušova smrt obsahuje více osob vládnoucích magickými silami, ale konkrétní přiřazení na „dobrou“ či „špatnou“ stranu odvisí od jejich chování. Morgana spojuje příliš mnoho obávaných vlastností, aby připadla do skupiny kladných hrdinek.

Obvinění z čarodějnictví vyřkne již pan Lancelot po svém únosu čtyřmi královnami (příběh uveden v kapitole o tělesné lásce): „*A proto vám pravím: nechci žádnou, neboť jste čarodějnice a proradné ženy.*“¹⁴⁸ Strach z tajemných ženských schopností ovládal myšlenky otrlých válečníků nejen v průběhu středověku. „*Kněží jim zakazovali věřit v účinnost lektvarů a uřknutí, ale sami na ně věřili a všichni muži s nimi. Pokud cítili, že jim ubývá síly, byli si jisti, že jde o účinek nápojů lásky či bylinných odvarů...*“ Nebylo málo těch, „*kdož se před usnutím chvěli strachem při pomyšlení, že by jim zdánlivě neškodná paní ležící po jejich boku mohla ve spánku svými drápy vyrvat srdce.*“¹⁴⁹ V našem případě navíc sestra nenávidí sourozence a pokouší se jej lstmi usmrtit. „*Fuj, jaká hanba,*“ *zvolal pan Gawain, „že takovou falešnou zradu spřádá a neštítí se užít královna – králova sestra, sama dcera z krále a královny.*“¹⁵⁰

Jak vidíme z výše uvedeného, představa kouzel ve středověku přímo souvisela s ideou věčně neukojeného dámského chtíče, taktéž zosobněném v postavě královny ze země Gor. Morgana, ač vdaná za tak vysoce postaveného pána jako král Uriens, přesto vyhledávala mimomanželské vztahy. To by se příliš nelišilo od pojednání o nevěře, kdyby ovšem pár vybraných „obětí“ nezajala a vyhrožováním se je nesnažila přimět k souloží. Takové nepřístojné jednání proti „řádu světa“, nemohla skončit jinak než naprostým fiaskem.

Proč ale manžel dopřával neposlušné paní tolik volnosti? Ve všech případech uvedených v knize o sobě rozhoduje sama. „*Aktivní role manželky byla úzce spjata s posilující se hypogamní úlohou manželství (žena má vyšší*

¹⁴⁸ MALORY, T. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota., 1997. S. 255.

¹⁴⁹ DUBY, G. *Vznešené paní z 12. století III. Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. S. 27.

¹⁵⁰ MALORY, T. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. S. 152.

postavení než muž).¹⁵¹ Artuš byl velekrál celé Británie, kdežto Uriens pouze jeden z mnoha místních vladařů. Původ kráčil ruku v ruce s postavením. Skutečně tedy mohl poskytovat určitý zdroj svobody. Ta však na oplátku činí člověka zodpovědného za vlastní činy.

Víla Morgana není jen zosobněním neřestí, zkoušek, jimiž správný rytíř musí beze ztráty cti projít, ale také varováním, kam přílišná benevolence manžela dokáže vést.

G. Duby vyslovil zajímavou myšlenku, že veškeré v pramenech nacházené hanění, ponižování a zesměšňování žen značí, nakolik se jich muži báli. Zní to logicky, nač se obtěžovat se vší kritikou, polemikami a žalobami, pokud by zástupkyně něžného pohlaví byly skutečně bezvýznamnými a bezmocnými bytostmi? Artušova sestra tak představuje obraz ženy jako rovnocenného soupeře mužů, protivníka, s nímž si obvyklými zbraněmi rytíři nedokázali poradit a hráče, se kterým je třeba počítat.

¹⁵¹ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 145.

8.Soumrak dvorské lásky

13. století s sebou přináší výraznou změnu mentality.¹⁵² Během první poloviny nechá vyvrcholit jemnost dvorské lásky ve svém díle *Román o růži* Guillaume de Lorris a za pouhých pár desetiletí veškeré její ideály zašlape do prachu alegorie Jeana Chopinela de Meung.¹⁵³ Předejme tak neodvratný pád středověkého ideálu dvorného rytíře a jeho dámy.

Kde však hledat příčinu tohoto úpadku? Mezi hlavní činitele jmenuje Regine Pernaudová pařížskou univerzitu, návrat k římskému právu a znovuobjevení Aristotela.

Univerzita, jež sama dosáhla na počátku 13. věku uznání svého základní požadavku na svobodu a nezávislost, si záhy začala osobovat právo na vědění a monopolizovat vzdělání. Tato snaha se brzy promítla do zákazů vykonávat určité povolání, například lékařskou praxi, bez univerzitního diplomu. K tomu rovněž patří tendence preferovat mužské studenty, natožpak učitele, takže ženské posluchačky postupně mizí. Ve chvíli, kdy pevně zakořeněná představa nevhodnosti univerzitního vzdělání pro ženy, je jim přístup odepřen docela.¹⁵⁴

Ženy, byť inteligentní a zkušené v oboru, nemohou nyní vykonávat privilegovaná povolání a tedy ani navázat na tradici svých vzdělaných předchůdkyň. Bez možnosti dále se rozvíjet a konzultovat nové poznatky, vzdělání žen brzy upadá. Nejvýrazněji pak v bývalých centrech moudrosti, ženských kláštřech.

Návrat k římskému právu zbavuje ženu další důležité věci, možnosti svobodně o sobě rozhodovat a prezentovat se, jinými slovy působit jako svéprávný subjekt ve veřejné sféře. Zatímco dáma ve 12. století mohla dědit rodinný majetek i tituly, spravovat léna a manžel byl pouze správcem jejího jmění, nemohl s ním volně nakládat, obrat k antické tradici znamená radikální okleštění ženské svobody.

Ve starém Římě byla dívka pouhým objektem, prostředkem k zajištění potomků a mužské zábavy. Hlava rodiny, většinou nejstarší mužský člen,

¹⁵² PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 211.

¹⁵³ SPUNAR, Pavel. *Středověké národní literatury*. In.: *Kultura středověku*. Praha: Academia, 1995. S. 170-1.

¹⁵⁴ PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 217.

v rukou kumuloval tzv. „patria potestas“ nad všemi příslušníky rodiny.¹⁵⁵ S návratem antického práva tato otcovská moc opět roste. Dívka přechází z péče otce do ochrany manžela, aniž by jí byl přiznán status dospělosti a práva k němu se vážící. S následujícími stoletími vliv žen dále klesá a objeví se ve veřejném prostoru západního světa až s příchodem 20. století.¹⁵⁶ Do té doby je působnost drtivé většiny z nich omezena na soukromou sféru.

Aristotelovo pojetí duše jako formy těla i dualistické členění světa, v němž vše dobré a racionální je přiřazeno mužskému principu a jeho protiklady k ženskému, vedly k rozšíření představy o ženské nedokonalosti, slabosti, zvrácenosti a méněcennosti. Pohled na ženu jako nedokonalého, takřka postiženého muže,¹⁵⁷ jen umocňuje výsměch, kterému se od nynějška bude něžnému pohlaví dostávat hojně ze všech stran. Panny a paní tak ztrácejí další atribut, jenž by je spojoval s dvorským ideálem, svou čest.

O této neutěšené situaci nám podává svědectví Christine de Pizan. Ač sama žena, hrdě pozvedá hrot své zbraně (byť brku namočeného do inkoustu), aby dál hájila věc dívek a dam místo chrabrých rytířů, kteří pozvolna opouští jeviště dějin. V *Listu bohu lásky* líčí smutný úděl žen své doby: „*A tak si nařikají ony paní/ na špatnosti, chyby, pomlouvání/ na urážky a zrady nevšední,/ na křivdy, lži a četná nařčení,/jež dennodenně snášet musely/ od těch, kdo je falší sytili.*“¹⁵⁸

O mužích, kteří nejvíce haní ženy pak tvrdí, že právě oni jsou jimi nejvíce posedlí. Zejména klerici, jimž je tělesná láska zapovězena, urážejí Eviny dcery z marnosti nad svým vlastním chtíčem.¹⁵⁹ Zároveň reaguje na uzurpaci univerzitního vzdělání muži a říká, že je snadné napadat někoho, kdo se nemůže bránit. Kdyby však ženy psaly knihy, popsaly by sami sebe jinak.¹⁶⁰

Ve svém ponaučení synovi jej mimo jiné nabádá, aby ženy ctil a nehaněl je, byl věrný své paní a nebil ji, je-li moudrá, aby věřil jejímu úsudku atd. Korespondence z debaty o dílo Jeana de Meunga i další její výtvořiny nesou stejnou stopu obhajoby ženských ctností a pozitivní náhled na jejich vlastnosti, schopnosti a úlohu ve společnosti.

¹⁵⁵ PernoUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 19.

¹⁵⁶ Tamtéž. S. 10.

¹⁵⁷ KLAPISCH-ZUBER, CH. *Mužství a ženství*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 417.

¹⁵⁸ PernoUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 220.

¹⁵⁹ DE PIZAN, CH. *The Debate of the Romance of the Rose*. Chicago: University of Chicago Press, 2010. S. 41.

¹⁶⁰ Tamtéž. S. 43.

Úpadek dvorného ideálu nepochybně souvisí i s ustupující rolí rytířstva na poli vojenském a hospodářském. Koncem 13. století se v některých epických dílech objevuje kromě nadšené apologie rytířského stavu i obžaloba nižších vrstev. Podle Jeana Floriho se v nich promítá všeobecná nejistota šlechty vůči ekonomicky i společensky se rozvíjející střední třídě. Vznešení tedy hledají útěchu ve snu o ideální mýtické společnosti, v níž zaujímají prvořadé místo.¹⁶¹

Rytířský epos a jeho ideál však v této době již neodráží představy většinové společnosti, ani se neblíží její reálné životní situaci. Jeho hlavní aktéři, rytíř s dámou, a jejich sociální role ztrácí v tomto „novém“ světě význam. Stávají se předmětem kousavé parodie (Miguel de Cervantes) nebo rovnou přecházejí do sféry pouhé kratochvilné četby a pohádkových příběhů, jimž skutečně věřila snad už jen dospívající rytířská mládež.

¹⁶¹ FLORI, J. *Rytířství*. In: Encyklopedie středověku. Praha: Vyšehrad, 2008. S. 596.

9. Závěr

Nezáviděníhodný osud sira Thomase Maloryho, dvě desetiletí strávená mezi stěnami žaláře, dal vzniknout dílu, které uchovalo vzpomínku na jinak neznámého rytíře do dnešních časů a šíří ji dál nejen mezi medievalisty, nýbrž i široké vrstvy milovníků dobrodružných příběhů a krásné literatury. Román *Artušova smrt*, vydaný poprvé tiskařem Williamem Caxtonem v závěrečném roce vleklého konfliktu zvaném Válka růží, čerpá a zároveň navazuje na bohatou tradici Artušovské tematiky, kořenící již v keltských pověstech z předkřesťanských dob a plně se rozvíjející od 12. století.

Právě v té době na dvoře hraběnky Marie ze Champagne stvořil básník Chrétien de Troyes své romány *Erec a Enida*, *Cligès*, *Yvain a Lancelot*. Inspiraci takzvanou bretonskou látkou a prvky keltské mytologie autor uplatnil jako pozadí originální syntézy dobových mravů a zvyklostí, z níž tak vzešel věrný obraz ideálu francouzského rytířství vrcholného středověku.

Toho času v poezii a próze získávají stále větší oblibu dosud poměrně mladé žánry - dvorská lyrika a dvorská epika, jež vnášejí prvky zábavnosti a dobrodružství, dosud potlačené spíše moralistickými náměty *chansonů de geste*. Kromě mužského publika začíná být brán rovněž ohled i na posluchačstvo z řad něžného pohlaví. Mezi nárazy kopí, třesk mečů a potoky urozené krve tak tiše vchází kurtoazní láska. Ačkoli její počátky nalezneme již v klášterním básnictví 6. století, plně zasáhne světskou společnost teprve ve století jedenáctém.

Nad významem slova „láska“ si lámala hlavu celá řada umělců, filosofů i prostých lidí po staletí. Obsah pojmu a jeho chápání se ale v průběhu času měnily. Středověký člověk nemusel mít (a zřejmě skutečně neměl) stejné představy a vidění světa jako my. To samozřejmě platí i o pojmosloví. Charakteristický symbolismus a častá zobrazení reality skrze ideál ještě více znesnadňují cestu k pochopení tehdejšího myšlení a vnímání toho, co dnes nazýváme dvorskou láskou.

Nakonec jsme došli k rozdělení dvorské lásky na nenaplněnou - *caritas* a tělesnou - *amor*. Obě dvě spojuje v rytířském románu rituál zavázání se ke službě vybrané dámy, předávání zástav (rukáv, závoj, věnec,...), plnění

hrdinských úkolů a boj v ženině jméně. Odlišuje je pouze dosažení intimního svazku, neboť erotická motivace, byť v rovině fantasijní, hrála podstatnou roli i v caritas, která užívala transformace sexuální energie ke konání chrabřích činů.

Služba něžnému pohlaví se i díky nemalému vlivu kurtoazního proudu začlenila mezi rytířské povinnosti. Bylo doslova předepsáno bránit a chránit čest a práva žen. K rozvoji rytířského uctívání žen též napomohlo rozšíření mariánského kultu, kdy se panny a dámy staly profánním zobrazením Panny Marie.

Ženským postavám náleží ve výše zmíněných artušovských románech již pevné místo. Vyskytují se zde jak aktivní hybatelky děje, tak nečinné „pozorovatelky vlastního osudu“, s nimiž nezřídka páni rytíři zacházejí jako s obyčejnými předměty. To může být zapříčiněno vyzdvižením protikladu k aktivitě mužské v reálném tehdejší životě a zároveň přenesením části této reality do románu, kdy je žena často vnímána jako pouhý pasivní objekt zbožňování.

K dvorské lásce nutně náleží i otázka nevěry. Ta v Maloryho díle hraje významnou roli, ovšem spíše v podobě nešťastné věrné lásky (u Tristana a Isoldy) a zdánlivého překročení hranic caritas (u Lancelota a Guenevery). Chrétien se této otázky dotkne pouze letmo v románu Lancelot na přání své patronky, podrobněji jej však nerozebírá.

V minulosti byla odsuzována a těžce trestána hlavně nevěra žen kvůli ohrožení legitimacy potomků a jejich dědických práv, zatímco nad mužským poklesem spíše maskulinní společnost chápavě přivírala oko. V románech se však vyskytují i příklady odlišné, kde hlavního viníka představuje muž, jenž takto porušil vazalskou přísahu nebo přátelství.

Kurtoazie sama představovala jakousi celospolečenskou hru elit, poskytující oběma protihráčům, dámám i pánům, potěšení i vzrušení z jejího průběhu. Přísná pravidla poté dovolovala určitou míru kontroly nad situací či spíše odhadnutelnosti jejích jednotlivých fází. Porušení pravidel totiž mohlo mít fatální následky končící v krajním případě až bolestivou smrtí viníků. Herního mechanismu nevyužívali k získání vlastního prospěchu pouze muži, ale rovněž ženy, přičemž si zřejmě obě strany dobře uvědomovaly herní situaci i její hranice.

V dobách středověku tak panovala, zejména v pozdních v literárních pramenech velice rozšířená, představa „ženského nebezpečí“. Muž, zosobnění řádu, zodpovídá za chaotické, náladové a zcela nevypočitatelné stvoření, jež mu Bůh přiřkl za společníci. Tato záhadná bytost ohrožuje maskulinní pojetí světa i rytířův klid. Obavy z bylinkářství, domnělé čarodějnictví a nadpřirozené schopnosti žen strašily srdce nejednoho válečníka či klerika. Následovala tedy obrana v podobě zesměšňování, ponižování nebo přehlížení dámského pokolení veršem, prózou, pravděpodobně také slovními narážkami a způsobem zacházení.

To vše ovšem ukazuje na nezanedbatelný význam, schopnosti a postavení tehdejší ženy, o němž taktéž zanechává svědectví středověké písemnictví. Kroniky, poezie dedikovaná dámám církevními preláty, korespondence i prosté účetní záznamy nám představují ženu energickou, vzdělanou, schopnou správních i vojenských úkolů a zároveň krásnou a elegantní do té míry, že se stala inspirací a středem zájmu mnoha tehdejších umělců.

V souvislosti s postupnou monopolizací vzdělání univerzitami, návratu k římskému právu a aristotelismu v kombinaci s upadající ekonomickou i sociální funkcí rytířského stavu nakonec dochází od sklonku 13. století k pozvolnému úpadku dvorského lásky i praktických projevů idealizovaného rytířství. Tento proces a jeho projevy zachycuje dílo a korespondence Christine de Pizan na přelomu 14. a 15. století, kde nalezneme odvážnou obhajobu něžného pohlaví a jeho pozitivního vlivu na svět.

Ačkoli artušovské romány Chrètien a Maloryho představují literární stylizaci, jsou rovněž zdrojem inspirace a bohatou pramennou základnou pro výzkum dobových představ o genderových vztazích, dvorských rituálech, módě atd. Autorka doufá, že v budoucnu zpracuje další témata, jež dotyčná díla nabízejí.

8. Seznam pramenů

Literární

- DE PIZAN, Christine. *The Debate of the Romance of the Rose*. Chicago: University of Chicago Press, 2010. ISBN 9780226670126.
- DE TROYES, Chrétien. *Arthurian Romances*. London: J. M. Dent & Sons LTD., 1963
- HEANEYOVÁ, Marie. *Za devíti vlnami. Kniha irských mýtů a legend*. Praha: Apsida, 1999. ISBN 808624203X.
- Krásných paní milování a jiné rýmy a šprýmy (staročeská poezie)*. Mladá fronta. Praha. 1963
- MALORY, Thomas. *Artušova smrt I. Kniha I-VII*. Brno: Jota, 1997. ISBN: 8072170090.
- MALORY, Thomas. *Artušova smrt II. Kniha VIII-X*. Brno: Jota, 1997. ISBN 8072170074.
- MALORY, Thomas. *Artušova smrt III. Kniha XI-XXI*. Brno: Jota, 1998. ISBN 8072170082.
- POLÁČKOVÁ, Andrea (ed.). *Mabinogi. Keltské pověsti*. Brno: Zvláštní vydání, 1995. ISBN 808543637X.
- Srdce ve mě sténá. Výbor z poezie trobadorů*. Praha: BB/art, 2004. ISBN 8073412276.
- Zpěvy sladké Francie*. Státní nakladatelství krásné literatury a umění. Praha. 1963
- Z MONMOUTHU, Geoffrey. *Dějiny britských králů*. Praha: Argo, 2010. ISBN 9788025702895.

Orální

- DREANO, Maud. *Vyprávění o Broceliandském lese*. Archiv autorky. Muel. Bretaň, 7.9. 2007.

9. Seznam literatury

- AUERBACH, Erich. *Dvorského rytíře putování za dobrodružstvím*. In: Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 8020407383.
- BAKER, Alan. *Rytíř*. Praha: Metafora, 2004. ISBN 8086518663.
- BARNHOUSE, Rebecca. *As Fire Kindles Straw – Love and Its Games*. In: Book of the Knight of the Tower: Manners for Young Medieval Women. New York: Palgrave MacMillan, 2006. ISBN 9781403983121.
- CAHILL, Thomas. *Jak Irové zachránili civilizaci. Neznámý příběh hrdinské role Irska v období od pádu Říma do vzniku středověké Evropy*. Praha: Pragma, 1998. ISBN 807205497X.
- DEVRIES, Kelly. *Medieval Warfare and the Value of a Human Life*. In: Noble Ideals and Bloody Realities: Warfare in the Middle Ages. Vancouver: Brill Academic Publishers, 2006. ISBN 9789047409120.
- DUBY, Georges. *Vznešené paní z 12. století III: Eva a kněží*. Brno: Atlantis, 1999. ISBN 8071081671.
- Encyklopedie středověku*. LE GOFF, Jacques. SCHMIDT, Jean-Claude (Eds.). Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070219171.
- ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha: Argo, 2001. ISBN 8072033697.
- FEE, Christopher R. LEEMING, David A. *The Sacrificial Quest: Celtic Fertility Rituals and the Offering of the Corn King in Sir Gawain and the Green Knight*. In: Gods, Heroes, and Kings: The Battle for Mythic Britain. Oxford: Oxford University Press, 2004. ISBN 9780198038788.
- FLORI, Jean. *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 9788070218976.
- HABART, Pavel. *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách (konec 11. - konec 13. století)*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav světových dějin, 1996. 161 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Václav Drška, PhD.
- IWANCZAK, Wojciech. *Po stopách rytířských příběhů: Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha: Argo, 2001. ISBN 8072033387.

- KELLY, Kathleen C. *Love's Traces: The Lady and the Test in Vernacular Romance*. In: *Performing Virginitly and Testing Chastity in the Middle Ages*. London: Routledge, 2000. ISBN 978203463819.
- KENNEDY, Beverly. *True Knighthood: Lancelot and Gareth: The Courtly Option*. In: *Knighthood in the Morte Darthur*. Woodbridge: D. S. Brewer, 1992. ISBN 0859913554.
- KOVAŘÍK, Jiří. *Meč a kříž. Rytířské bitvy a osudy I. 1066-1214*. Praha: Mladá fronta, 2005. ISBN 8020412891.
- KOVAŘÍK, Jiří. *Rytířská krev. Rytířské bitvy a osudy II. 1208-1346*. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 8020414010.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny: odívání: Středověk*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 9788071061465.
- LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 8070218088.
- LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 1998. ISBN 8072030744.
- LE GOFF, Jacques. *Tělo ve středověké kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 8070218266.
- LECOUTEUX, Claude. *Trpaslíci a elfové ve středověku*. Praha: Volvox Globator, 1998. ISBN 8072071181.
- MARKALE, Jean. *The Discovery of the Rules of Love*. In: *Courtly Love: The Path of Sexual Initiation*. Rochester: Inner Traditions, 2000. ISBN 0892817712.
- NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml, 2003. ISBN 8086493083.
- NEJEDLÝ, Martin. *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*. Praha: Scriptorium, 2007. ISBN 9788086197814.
- O'DONOGHUE, Bernard. *The Troubadours*. In: *The Courtly Love Tradition*. Manchester: Manchester University Press, 1982. ISBN 0719008875.
- OTIS-COUR, Leah. *Rozkoš a láska: Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 8070215429.
- PERNOUD, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 8070215445.

- PETRŮ, Eduard. *Rytířský epos a jeho proměny*. In: Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století. Praha: Odeon, 1984.
- PLCH, Pavel. *Historický šerm*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- ROPER, Lyndal. *Will and Honour: Sex, Words, and Power in Augsbourg Criminal Trials*. In: Oedipus and the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe. New York: Routledge, 2002. ISBN 0415088941.
- ROUSSELOT, Pierre V. A. *The Formulation of the Problem of Love in the First Scholastics*. In: Problem of Love in the Middle Ages: A Historical Contribution. Milwaukee: Marquette University Press, 2001. ISBN 9780874629903.
- RUETHER, Rosemary R. *Feminine Symbols in Medieval Religious Literature*. In: Goddesses and the Divine Feminine: A Western Religious History. Princeton: California University Press, 2005. ISBN 9780520940413.
- SEIBT, Ferdinand. *Lesk a bída středověku*. Praha: Mladá Fronta, 2000. ISBN 8020407839.
- SCHULTZ, James A. *Introduction: Courtly Sexuality and the History of Love*. In: Courtly Love, the Love of Courtliness, and the History of Sexuality. Chicago: The University of Chicago Press, 2006. ISBN 0226740897.
- SKÝBOVÁ, Anna. *Úvodní studie*. In: Listy bílé paní rožmberské/Perchta z Rožmberka. Brno: Panorama, 1985.
- SKUPNIK, Jaroslav. *Přednáškový cyklus: Základy obecné antropologie*. V archivu autorky. Praha, 2006.
- SPUNAR, Pavel. *Středověké národní literatury*. In.: Kultura středověku. Praha: Academia, 1995. ISBN 8020005471.
- Středověký člověk a jeho svět*. LE GOFF, Jacques (Ed.). Praha: Vyšehrad. Praha. 2003. ISBN 8070216824.
- VERDON, Jean. *V běhu ročních období*. In.: Volný čas ve středověku. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 8070215437.
- VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha: Libri, 2002. ISBN 8072770667.
- WAGNER, Eduard. DURDÍK, Jan. DROBNÁ, Zoroslava. *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*. Praha: Naše vojsko, 1956.

WESTON, Jessie L. *The Symbols*. In: *From Ritual to Romance*. Princeton:
Princeton University Press, 1993. ISBN 0691021074.

12. Internetové zdroje

Christine de Pizan

URL:<http://en.wikipedia.org/wiki/Christine_de_Pizan> [citováno 11-12-2010].

Felonie

URL:<<http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/249352-felonie>> [citováno 28-12-2008].

Sylfida

URL:<<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/sylf-sylfa-sylfida>> [citováno 6-12-2008].